

INDEX

VI

OROITZAPENEZ - En recuerdo

89. Pio Baroja	339
90. I. Ojangurenen ohorez	342
91. René Lafon	346
92. Bachiller Zaldibia. Gipuzkoako historiagilearen laurehun-garren urteburuan	349

93. Gabriel Aresti poetaren heriotza	352
94. Gabriel Arestik Galegotik egin zituen itzulpenak	356
95. Gerhard Bähr euskaldungoan	359
96. Mendaro Txirristaka bertsolaria	362
97. Ulibarriren omenez	366
98. Jean Barbier	369
99. Karmelo Etxegarai	372
100. Pedro Bosch Gimpera ikertzailea	375
101. Bitor Garitaonandiaren ehungarren urteburuan	377
102. Isidoro de Fagoaga, kantaria eta idazlea	380
103. Jose Erramun Zubillaga. Euskaldunak Argentinan	383
104. Louis Dassance (1888-1976)	386
105. Jon Mirande, Orhoituz	389
106. Xalbador (I)	392
107. Xalbador (II)	398
108. Odón de Apraiz-en omenez	401

VI OROITZAPENEZ

En recuerdo

PIO BAROJA

Pio Barojaren lanak berezkoa dute irakurlea zenbait gogoetara bultzatzea, bere lanak irakurrita ez da kezka gabe egoterik. Era berean lan zabala eta ugaria, alde askotatik begiratzea eskatzen duena da. Hemen, etxealdetik begiraturik atera ditugun iduripen labur batzuk emango ditugu.

Idazlearen handitasuna inork uka ezinezkoa da. Gizon bakana benetan. Literaturaren molde zaharrak puskatu zituen, idazkera bizkortuaz, era berri eraginkorrago bati bidea emateko. Ideiak labur eta azkar adierazteko eran, behini-pehin, euskal kutsua zuela esan oi da.

Bere nobelagintzarako Stendhal-en ideia hura zuen oinharrizko: "bidez dabilen izpilua bezala". Gauzak ikus bezala bere errealitate osoan agertzen zituen, kontatzeko ahalmen bereziaz. Eta, gainera adierazpen hauek esateko era egokiz hornitzen zekien.

Irakurlea atseginez eramatera abiatzen da bere irakurgaien barna, holako giroz inguratzen bai zituen nahiz paisajeak edo nahiz hurietao pasarteak. Agertzen dituen pertsonajeak ere, eguneroko errealidadetik atereak, bizi-biziri aurkitzen dira. Izan ere, egilea, oharle bikaina zen, begi-zorrozduna. Eta estiluz erreza, zuzena eta samurra.

Izate hauek eman zioten literaturan hain goimailako tokia.

Etxe barnetik begiraturik, badirudi inor ez dela gogoratzen bere aitaren izateaz. Oso gutxik dakite bere aita ere idazlea zala. Ogibidezko meatz-injinerutzatik aparte literatura zuela bere griña nagusia: operak, antzerkiak, artikulua eta poesiak idatzi zituen. Iruñean, 1882an hamabosteroko aldizkari bat ere sortu zuen, *Bai, jauna, bai*, izenez (6 zenbaki bakarrik argitaratu ziren, eta hauek bere idazkiz beterik). Irudimen asko eta lumore gehiago zuen gizona zen.

Ez dakigu zenbateraino kutsatu zuen literatura bideetan bere seme hau, baina gutxienez, Pio-ri, ez zitzaion arrotz idazle giroa. Bere liberal mentalidadea aitagandik zekarren. Esan nahien harira zuzenki joatea ere bai noski. Humorea aitarena baino garratzagoa du, minduagoa, baina adierazpen argi eta garbien dohaina berak bere barnetik sortua zuen Piok. Hain zuzen, bere izatea gehien bereizten duen dohaina.

Aitak gehiena euskaraz idatzi zuen. Donostian XIX, mendearen bigarren partean sortu zen giroaren seme zalako. Piok ez zuen bilatu holako girorik. Bestalde, historia eta tradizioen etsai zen, bere aitorepenez. Egiz, erdara ondo menderatu zuen, baina ez euskara. Euskaran hain landua ez egoan agiri ederrak ditugu berak bere lanetan maiz sartzen dituen euskarazko esanaldi eta kanteri libreki egiten zizkion itzulpenak.

Pío Baroja, bere anai Rikardoren irudian.

Euskaraz idatzi ez bazuen ere, euskararentzat begiramendu maitekorra agertzen zuen bere lanen parte askotan, eta batez ere euskararen alde jokatu zuen 1953an, oraindik gure hizkuntzaren alde mintzatzea kinka larrian egoan garaian, *El País Vasco*-ren hitzaurrean.

Hala ere, alde honetatik, ez goaz juzgatzera bere jokabidea. Gizon bakoitza bera eta bere inguruko giroak daroanez, bakoitzak daki bere arrazoen berri. Eta, inoiz, norpere arrazoiak jakitzen ere ez da hain erraza.

Azkoitiko “zalduntxoak” begi onez ikusten zituen eta haien bidea opa zioen euskal intelektualei.

Euskal girotik begiraturik pozgarri zaigu bere lanen bidez mundu zabalera eman duen euskal folklore eta historia zatiak. Historia gorrotagarri bazitzaion ere, XIXgarren mendeko berririk aski eman digu bere obran, batez ere *Abiraneta*-ren bizitzan.

Ipui eta ohitura zaharrez ditugu *Vidas sombrías*. *La dama de Urtubi* (hain atsegingarri zitzaion akelarreak adieraziaz hau), eta kanta zaharrez hornitua gainera *La Leyenda de Jaun de Alzate*.

Gure herriak mundura eman dituen ibilkari, abenturero ausart eta izate berezizko semeak ere ugari arkituko ditugu, batez ere *Las inquietudes de Shanti Andía*, *Zalacain el aventurero*, *Los pilotos de altura*, *La estrella del capitán Chimista*, eta abar. Klerikalismo itsuaren kritika *El cura de Monleon*-en langileriaren burrukak jasotzen dituen bezala *La casa de Aizgorri*-n.

Euskal munduak bere obran leku zabalago izan duenez gero. Mundu hau mundu zabalago bati erakutsiarren ere, euskaldunok ez gendun jakin bizi zelarik gizon berezi hau behar bezala konprenitzen eta ehungarren urteburuan eskainiko ahal diogu opari hobegorik.

En mi artículo en vascuence doy a entender que la lectura de Pío Baroja, por lo general, resulta inquietante para cualquiera. Nuestro genio de las letras ha sido de grandes dimensiones literarias. Al mismo tiempo, y éste es tal vez su mayor mérito, fue un renovador del estilo, que destaca por su sencillez con descripciones directas, flexibles y siempre sugestivas, que nos penetran fácilmente en los ambientes. El mismo confesó ser "un tipo antihistórico, antirretórico y poco tradicionalista". De ahí que rompiera muchos moldes. Era sobre todo un gran observador, que poseía una retentiva extraordinaria. En la novelística se guió por el concepto de Stendhal, "espejo que recorre el camino". Era a la vez realista en la narrativa, y sus personajes parecen vivos.

Se observan algunas influencias heredadas de su padre Serafín, cosa nada extraña. Este era un liberal, ingeniero de minas por profesión y literato por vocación. De él la sobriedad, cosa a la vez muy genérica entre vascos. Era autor de óperas, dramas, artículos y poemas, casi todo escrito en vascuence. Estaba impregnado por un humor picaresco y optimista, en el hijo el humor era bastante agrio, satírico a veces. En la sobriedad de estilo es posible que tuviera influencias del padre, pero el estilo expresivo lo era de su propia creación, y que era lo que más le caracterizaba como escritor. El padre incluso llegó a fundar una revista, en 1882, que sólo vieron las luz seis números.

Serafín vivió la época brillante de la literatura éuskara en San Sebastián, circunstancia que el hijo no conoció sino de una manera

---

OHARRA: Gai honi buruz zabalago eta zehatzago ihardun nuen "Baroja aita-semeak" saioan, Etor argitaldaria *Pío Baroja. Bere ehunurteburuan (1872-1972)* izenean argitaratu zuen elkar lanezko bilduma liburuan.

bastante decadente. El hombre es fruto de su tiempo y muy libre (al menos debiera ser) de optar el camino a seguir, y don Pío escribió sólo en castellano, sin que se observara ninguna presión contraria por parte de su padre. No obstante, merece sea estudiado con detenimiento.

Por las traducciones libres que él hacía a frases y cantares con los que sabía salpicar magistralmente sus obras, se desprende que no estaba muy fuerte en vascuence, y tal vez aquí habría que buscar la razón de su opción. Sin embargo, siempre que se le presentó la ocasión mostró cariño hacia el vascuence.

Admiraba la obra de Los Caballeritos de Azcoitia, y decía que era el camino a seguir por nuestros intelectuales.

En su obra hay interesantes valores folklóricos, e incluso de historia del siglo XIX. Pongo por caso *Aviraneta*.

Los sucesos del país y las leyendas le inspiraron grandes obras como *Vidas sombrías*, *La dama de Urtubi*, *La leyenda de Jaun de Alzate*, etc. Y personajes singulares y aventureros de toda clase figuran en otras como *Las inquietudes de Shanti Andía*, *Zalacain el aventurero*, *Los pilotos de altura*, *La estrella del capitán Chimista*, etc. Tampoco faltaron críticas al abusivo clericalismo, como en *El cura de Monleón*, y agitaciones obreras como en *La casa de Aizgorri*.

Todo un mundo vasco mostrado a un mundo más amplio. Y a pesar de ello los vascos no le supimos comprender en la medida que él se merecía. Sea éste, el centenario de su nacimiento, el motivo para que le dediquemos algo digno que él bien se merece.

1972-I-17.

I. OJANGURENEN OHOREZ

Indaleki Ojanguren, neretzat bigarren aita bat bezala zen, mendi-ibili askotako adiskide mina, eta arte ikusketetako ere ez gutxitan. Beti ondo elkarraitu ginen. Mendizaletasunean bera izan nuen lehen urratsen gidari, baita ere gure inguruetako monumentuak eta folklorea ezagutzen, eta batez ere fotografiaren arte zaletasunean. Inori ezer zor badiot, nere izate moduaren aldetik, Ojanguneri zor diot beste inori ez beste.

Otsailaren 18an hil zen Eibarren. Hemen bertan sortu zen 1887ko azaroaren 15ean.

J. Ojanguren Aizkomendi dolmenean (Egilaz, Araba).

Fotografian eta mendizaletasunean zituen bere entzuteak, bere ohoreak, bere barne-muinetatik zaletasun hauen eraginez bizi zen gizon honek.

Dinamikoa, eta bere aparteko langiletasunak eta izatez ekarren berezko kolezio-zaletasunak eragin zion bizitzaren zehar jardun zen ekintza, milak kilometruak oinez eginaz, artxibo ikaragarri bat pilatzea: paisajeak, mendi-gaillurrak, baserriak, eskutuak, eleizak, ermitak, udalaxeak, herri-gizonak, ohiturak, gertaerak, monumentuak, e.a., Euskal Herrikoak batez ere. Bere fitxeroetan mende erdi bateko irudizko testigantza biltzen da.

Berak utzi digun gauzarik interesgarriena, dokumentuzko balio handia duen artxiboa da. Artean, floklorean, heraldikan eta historian oso bakana. Artxibu hau, gaur, Gipuzkoako Diputazioarena da. Euskal Herriko argazki-negatiboak, 7.000tik gora ditu.

Beraz, ez da harritzekoa Euskal Herriko garrantzidun liburu askok Ojangurenen fotografiak daramazkite. Hauetarik gogoratzen garen batzuk ditugu: Pikabearen *Album gráfico descriptivo de Guipúzcoa*, Carreras Candi-ren zuzendaritzapean egindako *Geografía General del*

País Vasco-Navarro, R. M. Azkueren *Euskalerriaren Yakintza*, Jabier de Ibarren *Catálogo de Monumentos de Vizcaya*, Pío Barojaren *El País Vasco*, eta abar.

Eibartar jatorra, herriko semeen humorez hornitua, ateraldi zelebre ugaridun gizona. Hauetaz eta bere bizitzako zertzelada askoz jardun nintzen *Egan* (1966, 92/95 orrialdeetan) eta *Pyrenaica* (1967, 41/47 orr.) aldizkarietan.

Humore aparteko honen ageriak ditugu bere ateraldiak. Bere artxibua ezagutzean, hain lan handiaren aurrean harriturik gelditu zen bati, esan zion: Zenbat bihar egingo nukean nik, biharra egin beharrik izan ez banu. Eibartarrentzat, lana, biharra da (= beharra); zeren lana beharrezkoa ez balitz, inork ez zuen egingo.

Eta, ateraldiak aipatzean, *Egan*-en jaso ez nuen batekin oroitzen naiz. Aralargo San Miguelen gertatua. Aita Kaputxino batek predikatzeko omen zuen, ez dakit zer jairen eleizkizunetan, ohi den baino errezu gehiagorekin noski, eta ondorean oturuntza. Baina oturuntza honetan zeharo bestaldera gertatu omen zen, janaria urri. Gure fotografua ez omen egoan bere onean, hain neurririk gabeko errezu luzean ondorean hain bazkari laburra egiteaz. Guzien ondorean heldu omen zen han zirenei fotografiak ateratzeko ordua. Argazkiok ondo ateratzeko, argiak onduen jotzen zuen alderdia hautatu omen zuen, baina fraile bizarduna kontrako iritiz hasi omen zen bere ustea jarri nahirik, argirik egokiena zeharretarago jarrita egoala ezalduz. Kontradizio hartatik irten ahal izateko, Ojangurenak bere nortasuna agertu omen zion, esanez: "Zu arduratu zait arimentzako argiarekin. Zeren, hemen, ni naiz fotografua, eta zu frailea".

Bere zaletasunik berezienak fotografia eta mendia ziren, eta kezka berdina kolezionatu zituen baserriak eta ermitak, mendi-gailurretara igotzen zen bezala, Euskal Herriko mendirik apalenetatik hasi eta Pirineo, Picos de Europa eta Sierra Nevada-ko gailurrik altuenetara arte. Berrogei urteren buruan, eten gabe, zortzi aldiz egin zuen ehun mendi desberdinetara igotzeko konkursoa. Gainera, mendizaletasunaren eragile sutsu bat izan zen deporte hau Euskal Herrian sartu zenetik. Eta deporte honetan irabazi zituen merezimenduegatik Mérito Deportivo de Montaña izeneko medallak hartu zituen 1943 eta 1946an. Eibarko Club Deportivoan zuzendaritzan kargudun izan zen zenbait aldiz, eta presidente ere bai behin baino gehiagotan, eta 1953an, elkarte honek, bere omenezko fotografia erakusketa berezi bat antolatu zuen, eta 1966an elkartearen ohorezko presidente izendatu.

Izan bedi baketan bere bizitzako eginkizunak hain ongi bete zituen gizona, berak hainbeste maitatzen zituen goietan.

Ojanguren, ha sido para mí como un segundo padre. Compañero de innumerables excursiones deportivas y artísticas. Ambos nos compenetrábamos muy bien en nuestras aficiones comunes. Es más. El fue mi principal guía en la iniciación al montañismo, en el conocimiento de los monumentos, lugares históricos y folklóricos, y en la fotografía.

Era un hombre dinámico, con gran capacidad para el trabajo, que unido a su temperamento intuitivo de coleccionista, hicieron que con perseverante y recia actitud que en el transcurso de su vida, recorriendo miles de kilómetros a pie, acumulara en su archivo: paisajes, cumbres, caseríos, escudos, iglesias, ermitas, ayuntamientos, tipos populares, personalidades, costumbres, escenas diversas, monumentos, etc., del país en general. En sus ficheros se reúne medio siglo de testimonio gráfico.

El 18 de febrero fallece en Eibar, en la villa donde había nacido el 15 de noviembre de 1887.

El nos deja algo transcendental: su archivo de inmenso valor documental. Que en su género artístico, folklórico, heráldico e histórico es único en el país. Este archivo, hoy, es propiedad de la Diputación de Guipúzcoa. Y se calculan en más de 7.000 negativos de toda la geografía del País Vasco.

La prueba es que todo libro importante del país que lleve ilustraciones fotográficas, por lo general, contiene la huella de Ojanguren.

Estaba el hombre, además, impregnado de un castizo humor eibarrés. Su anecdotario es amplio y genial. Del mismo y de algunos otros aspectos de su vida me ocupé en las revistas *Egan* y *Pyrenaica* de los años 1966 y 1967, respectivamente.

La presente anécdota, que omití en *Egan*, refleja su imaginación ocurrente y su gran sentido del humor. Sucedió en San Miguel de Aralar. En no se qué festividad religiosa, oficiaba un Padre Capuchino, con abundantes rezos, más extensos que de ordinario, y con banquete a continuación, donde a la inversa, escaseaba de todo. Parece ser que el fotógrafo, que había sido requerido para la festividad, por la desproporción entre la abundancia de los rezos y la falta de comida, se encontraba un poco incomodado. No enfadado, porque él nunca se enfadaba. En esto, llegó la hora de fotografiar a los asistentes. Y nuestro fotógrafo buscaba la luz más adecuada para la pose, pero el fraile le contradecía, interponiendo su opinión particular sobre la luz más apropiada. Para salir del trance, Ojanguren impuso su autoridad, diciendo: "Usted preocúpese de la luz para las ánimas. Pues aquí, el fotógrafo soy yo y usted el fraile".

Como queda dicho, sus dos grandes vocaciones fueron la fotografía

y el montañismo, y con el mismo afán que coleccionó las fotografías, hizo también de las ascensiones a las montañas, desde las alturas más modestas de las cuatro provincias hasta las cumbres más elevadas de los Pirineos, Picos de Europa, Sierra Nevada, etc. No en vano se le ha conocido con el apodo de "El fotógrafo Aguila". Efectuó ocho concursos de cien montañas diferentes durante cuarenta años consecutivos. Verdadero propagador del montañismo desde la época heroica de este deporte. Merecedor de las medallas al Mérito Deportivo de Montaña, en sus categorías regional en 1943 y nacional en 1946. Varias veces ocupó la presidencia de la comisión de montaña y de la junta directiva del Club Deportivo de Eibar, entidad ésta que en 1953 le homenajeó con la dedicación de un extraordinario concurso fotográfico a escala nacional, y en 1966 le nombró presidente de honor.

Hombre que ha cumplido con su deber, descanse en paz en las alturas que él tanto amó.

1972-II-28.

RENE LAFON

René Lafon hizkuntzalari, euskaltzale eta euskaltzaina Arcachon-en hil da otsailaren 4an. Gironde-ko Mérignac-en sortua zen, Bordeletik sei kilometrora, 1899ko abuztuaren 4an.

Euskal linguistikaren alorrean izan dugun gizonik handienetakoa genuen Lafon jauna. Euskara, liburuetan ez-erik, herrian bertan ikasia zuen. Honegatik, lehengo hizkuntza idatzia eta egungo hizkuntza bizia sustraiz ezagutzen zuen. Gainera, beste hizkuntza askorekin batean Georgiako kartvelesak ere ikasi zituen eta honi esker burutu zuen "vasco-caucásico"z egin denik teoria tesisik sakonena.

Karrera bukaturik, lehen urteetan filosofia irakasle izan zen eta Grezia zaharreko filosofia jakintza estudiantzeko. Dumésil-ek agertu zionez, Caucaso aldeko hizkuntzatan zituen gerkerak bere iturburuak. Beraz, Caucaso-koak ere estudiatu nahi zituen eta hara hemen nondik konturatu zen bere auzoko Euskal Herrikoak ere bazuela zer ikusirik. Orduan hasi zen euskara ikasten. P.Lafittek dionez, filosofiaren bidez etorri zitzaigun gizon jakintsu hau euskal kulturaren alorrera.

1944an, XVIgarren mendeko euskal aditzaz tesis handi bat aurkeztuz irabazi zuen bere doktoradutza. Eta, 1948an berak ireki zuen

Bardeleko Unibertsitateko euskal katedra, hizkuntza eta literaturaren ikasketetarako. Hogetabat urtez eduki duena eta gure adiskide eta euskaltzainkide den Haritschelhar jaunari utzi diona.

27 urtekin hasita, hamar urtez Larrañen udara igaroaz ikasi zuen xuberotar euskara. Alemanak kontzentrazio-eremuetan preso zutela, era berean zeuden baxenabartarrekin jarraitu zituen euskararen ikasketak.

Euskaltzaindiaren historian euskaltzain numeruko bakarra izan da Euskal Herriko semea izan gabe izendapen hortara heldu dena. Zer esanik eman zuen, baina ohore guziak ondo irabaziak zituen Lafon jaunak. Hiru aldiz bakarrik izan nuen pertsonalki mintzatzeko aukera eta hiruretan euskaraz soilki mintzatu ginen. Ongien erabiltzen zuena xuberotarra bazen ere, Lapurdiko euskarari samur solasten zen.

Esan dugunez, Caucaso aldeko zenbait hizkuntza ere han bertan ikasiak zituen, eta ezta mirestekoa hemen euskaltzaina izatea, han Tiflis-eko Unibertsitateak "doctor honoris causa" izendatua zuenez gero. Frantzian, gobernuko zientzia-ikerketak saileko eta "Legion d'honneur"eko zalduna zen.

Euskara ikerketak egin zituen, filologia, hiztegia, dialektologia, deklinabidea, aditza, joskera, autore zaharren mintzaira (batez ere Detxepare, Leizarraga, Retolaza eta Oihenart).

Arestian agertu dugun bezala, euskara caucasikoekin konparaketan egin diren lanik sakonenen egilea dugu. Bere teoriak *Etudes Basques et Caucasiques* izenez Salamanca-ko Unibertsitatearen "Acta Salmaticensia" argitaldarian agertu zen 1952an. Batzuk arbutuan duten "h" letra bera, Lafon-entzat euskal hizkuntzak bere muin zaharretikoa zuen, eta aipatu dugun tesis honetan garrantzi handikoa gainera. Teoria horietan Dumézil, Trombetti eta Marr hizkuntzalariei jarraitzaile genuen Lafon.

Baina euskarak beste hizkuntzekin duen ahidetasun estudio horren bezain sakona edo sakonagoa da *Le système du verbe basque au XVIème siècle* (1944). Berari esker, Larrañeko euskalkiaren berezitasunak ere xehetasunez jasoak dira.

G. Lacombe eta H. Gavel izan zituen, hasiera batean, euskararen estudioetan maisu eta gidari. Ondo benderatu zuen gure hizkuntza eta lan ederrik ere badu euskaraz idatzia. Gainera, idazleak berakin behar duen irudimenezko adierazpenak erabiltzeko ahalmenez. Ia dena xuberotarrez idatzi zuen eta hara nola oroitzen zen ikasketak egin zituen garaiz eta tokiz, idatziz: "Herriak eta herritarrek beretu zititziñ gure bihotzak. Larrañerat üsü juañ güntützün. Holtzarte, Phistta, Sakhertia, Organbideska, San Jüsefen ermita, Erroimendi, Ahanolatze, Orhi, zien izenak orai berian ene bihotzaren barneti khantatzen ari tützü. Hola ikhasi dit

egünko üskara bizia. Librü zaharretan lehenagoko mintzajia üstüdiatü dit. Bena enizün lan hunik eginen, ezpanü üskara bizia ezagütü.” (“Gure Herria”, 1963-ko Urria, 219garren orrialdean).

Gure gora beherak bere sentitzen zituen Lafon-ek, eta Euskaltzaindiak euskara idatziaren batasunerako deia egin zuenez, xuberotarrez idaztetik batasuneruntz jo zuen, lapurtar gramatika joeraz harturik, Hala agertu zigun bere hitzaldia Beskoitzen, 1971ean Joanes Leizarragaren omenez, berak ere orenen errege-bidea hartzen zuela esanez (ikus “Euskera”, XVII, 1972, 148/154 orr.).

Gaur egun, euskararen estudioak aurrera eraman ahal izateko oso beharrezkoa zaizkigu Lafon-en lanak biltzea. Liburu batzuk ezik, lanik gehienak han-hemenka aldizkarietan sakabanaturik daude. Bere adiskide eta Euskaltzaindiko buruordezko den Haritschelhar jaunak bibliografia bilduma bat badu eta merezi luke lan guzien bilketa. Holako asmoren bat aurrera eraman nahia bada, sortzez euskalduna izan gabe gure hizkuntzaren alde hainbeste frutu onuragarri eman duen honen ohorez.

A primeros del pasado mes de febrero falleció en Arcachon el eminente lingüista y profesor de la Universidad de Burdeos, René Lafon. Con él, los estudios vascos han perdido uno de los hombres más importantes de nuestros días.

En 1944 se doctoró con una tesis sobre el sistema del verbo vasco en el siglo XVI. En 1948 creó la cátedra vasca de la Universidad de Burdeos, para los estudios de la lengua y literatura vascas. Dirigió la misma durante 21 años e hizo que le sucediera el actual vicepresidente de la Academia de la Lengua Vasca, señor Haritschelhar.

René Lafon, girondés de nacimiento, empezó a estudiar el vascuence a los 27 años y durante diez años consecutivos pasó el verano en Larrau. En adelante, cultivó, entre otras lenguas, el vascuence hablado y escrito.

Los méritos especiales que concurrían en su persona hicieron que la Academia de la Lengua Vasca le aceptara entre sus miembros de número sin ser vasco de nacimiento. Asimismo estudió algunas lenguas caucásicas y la Universidad de Tiflis le nombró “doctor honoris causa”. En Francia, además de caballero de la Legión de Honor, era miembro permanente del “Institut de Recherches Scientifiques”.

Era autor, entre otras obras, del estudio más profundo sobre la

teoría vasco-caucásica, que fue publicada por la Universidad de Salamanca en 1952.

Aparte de algunos libros, la mayoría de sus trabajos están muy desparramados en numerosas revistas científicas de diversos países europeos. El señor Haritschelhar es poseedor de un índice bibliográfico completo, y sería nuestro mayor deseo la recopilación de todos los trabajos referentes a nuestro pueblo.

René Lafon, que en paz descansa, nos deja una gran laguna en los estudios vascos.

1974-III-11.

BACHILLER ZALDIBIA

Gipuzkoako historigilearen laurehugarren urteburuan.

Hil honen 28an beteko dira laurehun urte Bachiller Juan Martínez de Zaldibia hil zenetik. Bachiller Zaldibia idatzi zuen Gipuzkoako lehen historia, *Suma de las cosas cantábricas y guipuzcoanas* deritzana. 1560an Gipuzkoako Batzarrari eskaini zion, argitara zezan, baina ez zuen izan argia ikusterik. Harrigarria bada ere, 1944ra arte argitara gabe iraun zuan. Urte honetan, Joakin de Irizar jaunaren eskariz, probintziako Diputazioak argitaratu zuen, Fausto Arozenaren sarrera eta oharrekin.

Bachiller Zaldibia, tolosarra zen. Noiz jaio zenik ez dakigu, baina 1575eko apirilaren 28an hil zela bai. Garibay Mondragoarraren garaikoa zen, baina honek bere *Compendio historial* baino lehenago idatzi zuen Zaldibia bere *Suma* delakoa. Lan honen orijinala ez, baina bere zenbait kopia heldu ziren gure garaira arte.

Gure aspaldiko berriok oso baliozkoak ditugu. Gure lehenari buruzko agiri idatzirik urri bai dugu. Eta Fausto Arozenaren sarrerak asko jaxten du liburuaren gaia behar bezala irentsi ahal izateko. Historiak, beti, historiagileen araura izan dira, batez ere lehengo denboretan. Baina Arozena bezalako histori-kritikagile baten eskutik segurantzia gehiago dugu hobeto bideratuak joateko.

Euskaldunok erromarrekiko guduari badakigu jaramon guti egin behar zaiola. Zaldibia harrotu zuen gerrate haiei buruzkoa A. Schultnek arrazoi bidez desegin zuen, Egun badakigu Beotibarko gudua bera

ere ez zela izango hain garrantzitsua, baina ezta Campionek eta K. Etzegaraik uste zuten bezain borroka tipia ere.

Ahaide nagusien borrokaz berri jakingarriak eman zituen, batez ere anaiarteko hauzien sorreraz. Gainerako gehiengan gipuzkoartasunak daroa egilea.

Garai hartarako, Zaldibia, kulturaz jantzia genuen, probintziako Ordenanzen bilketan lan egin zuen, 1582ko gutun batean agertzen denez. Azkenik Migel Aranburuk burutu zuen *Nueva Recopilación* delako foru-testugintza eta 1696an argitaratua izan zen.

Tolosako alkate izana zen, eta 1557an herriak kapitan ere izendatu zuen. Zenbait aldiz diputadu ere izana zen eta hauzi nekezetan gidaritza eraman ere bai. Osasunez apenaz omen zen sendo eta apoplegia gaitzak eraman omen zuen mundutik.

Bere ondorengo historigileak, gure probintzian, batibat, Lope de Isasti eta Pablo Gorosabel izan ditugu lehengo mendeetan. Gerokoentzat nahi ta nahiezkoak dira hoiien iturri ezaupenak.

Zaldibiaren garaian, gure alde hontan (Hego Euskal Herrian esan nahi dut) ez zen euskarazko obrarik idazten, eliz-dotrinatxoren bat edo izan ezik. Kulturazale handi nahiak bakarrik ziren bestelako zerbait idazteko gauza zirenak, eta hauek, beren handi nahian, eta Gaztelako erregeak emandako aitonen- seme tituluen pozez, gaztelaren zale borrokatuak agertzen ziren. Beraz, hori hola zalerik ez zen batere harritzeko beren lanak erderaz egitea. Eta, ordainez, herriak ez zuen erantzunik herri-gogora heltzen ez zenarentzat. Hala ere, aitortu beharra dugu, liburuak tarteka ematen dituen euskarazko zatiak bizi-bizikiak direla, esan nahiez eta idazmoldez.

Beotibarko guduari buruz, hedatua omen zen esan hura: "Beotibar, Beotibar hic dia dutac Martin de Oybar". Eta beste bertso hau, aintzinagoko esku-izkriburen batetik jaso:

*Milla urte igaro eta, hura bere bidean,
Guipuzcoarroco sartu dira Gazteluko echean;
Nafarroquin bildu dira Veotibaren pelean.*

Zaldibia berak jarritako ortografia errespetatzen dugu, bere letrari zintzoago itsatsi gaitezen.

Zenbait urtetan Hondarribian bizia omen zen, 1516garren urte inguruan behinik-pehin, eta bertako berriak beste toki batzuetakoak baino zehatzago jasotzen ditu, Tolosa eta Donostiarekin batean. Mugaherriko gertakizunen ondorez hara zer bertso jaso zuen:

*Juan de Lazcano Beltzarana,
Guipuzcoaco Capitana,
Franzez osteac jaquingo du,
ura ondarrabian zana.*

Chanfarron jaun frantzesak egin zuen desafioari erantzun zion Juan Pérez de Azkue hondarrabiarrak eta heriotza eman zion honek. Bere oroiz bator ondoko bertso hau:

*Mosiur Chanfarron jaun andia,
Irun calean daza illa.*

El próximo día 28 se cumple el cuarto centenario de la muerte del Bachiller Juan Martínez de Zaldibia, autor de *Suma de las cosas cantábricas y guipuzcoanas*, que viene a ser la primera historia de la provincia. La obra fue ofrecida a las Juntas Generales de Guipúzcoa, para su publicación, en 1560, pero ha permanecido inédita hasta 1944, que fue editada por la Diputación al aprobar la moción suscrita por don Joaquín de Yrizar. De la introducción y notas se encargó don Fausto Arocena, cuya orientación hizo posible la buena interpretación de la obra.

El Bachiller Zaldibia era de Tolosa y ocupó altos cargos en su villa natal y en la provincia. Trabajó también en la recopilación de ordenanzas de Guipúzcoa. Como dice Arocena, como historiador, resulta poco crítico. A él se debe, sin embargo, entre otras noticias, la versión confesadamente incompleta del desafío de los Parientes Mayores.

Hay que poner reparo sobre la guerra cántabro-romana, que como aclaró Adolf Schulten no acaeció en tierra vasca. Y, en cuanto a la batalla de Beotibar no resultaría tan tremenda como afirma Zaldibia, pero tampoco tan diminuta como pretendieron Campián y C. Echeagaray, a cuya parte dedica Arocena considerable espacio en la introducción.

En aquel siglo XVI, los guipuzcoanos estaban fielmente adheridos al rey de Castilla y a la hidalguía que éste les reservaba. Por ésto y por la moda de la romanización de la escritura, no debe extrañarnos que un intelectual guipuzcoano como Zaldibia escribiera su obra en castellano;

en lengua bastante extraña para su pueblo, y que tal vez por ello no encontró el apoyo deseado. Los fueros también se recopilaron en castellano, pero éstos tenían su razón de ser, desde el momento que constituían el convenio entre la provincia y el rey.

En la obra de Zaldibia sólo hay algunos párrafos y versos, muy escasos, en vascuence.

1975-IV-7.

GABRIEL ARESTI POETAREN HERIOTZA

*Lur honetan
ehortziko naute
Ohore hau ez dautate ukatuko.
Gizonek.*

Behin holako bertso librea mintzatu zen euskal poeta hil zaigu, berrogeta bi urte bete baino lehen.

Aresti, denen gainez edo ezer baino lehen, poeta handi bat zen, mundu hobea baten alde sufritzen zuena. Eta trantze honetan, adiskidearen doluminez, poetaren hitzez esan nezake: "Neure dolorea bularraren lezean".

Bilbon jaioa, 1933ko urriaren 14an. Hamasei urtekin hasi zen euskaraz ikasten eta hogetabat zituanerako hasi zen euskaraz idazten Guatemalako "Euzko-gogoa" aldizkarian. Ogibidez Profesor Mercantil zen, eta 1957an Euskaltzaindiko laguntzaile izendatua izan zen. Egan, Euskera, Olerti, Zeruko Argia eta Anaitasuna aldizkarietan idatzi izan zuen euskaraz.

Maldan behera (1960), *Harri eta Herri* (1964), *Euskal Harria* (1967) eta *Harrisko herri hau* (1970) poesia liburuen egilea, eta *Lau Teatro Arestiar* izeneko liburuan, Lur editorialak R. Saizarbitoriaren hitzaurrez 1973an argitaratutakoan, biltzen dira 1961etik 1964ra idatzi zituen antzerkiak, eta hauez gainera 1969an *Beste mundukoak eta zoro bat*. Beste lan berezi batzuk ere baditu: *Malgizon-en abendurismoa* (1972) izeneko kontaerak; *Mundu-munduan* (1965) erdi antzerki erdi nobela; *Hiztegi tipia* (1973), A-tik D-ra arteko hiztegia; eta bere azterketa lanik berezienak, "Flexiones verbales empleadas por Leizarraga de Briscous"

eta "Léxico empleado por Leizarraga de Briscous" lanak "Fontes Linguae Vasconum"en 11 eta 13 zenbakietan (1972-1973).

Beste honako lan hauek itzuli zituen euskarara: B. Brecht-en *Xixtima zoriontsu bat*; T. Meabe-ren *Hamalau alegia*; F. Marcos da portela-ren *Nekazariaren dotrina*; eta Nazin Hikmet-en *Lau gartzelak*.

Gainera, Kriselu argitaldariaren sortzailea eta egun argitaldari berritu honen zuzendarietako bat.

Euskal poesia berriaren eragilerik handiena, batez ere *Harri eta Herri* liburuko bertso libre eta sozial gaietatik hasita. Antzerkian ere, era berritzearen alde ahaleginak egin zituenetako bat. Jaso zituen saririk aipagarrienak poesian "Loramendi" izenekoa 1959, "Orixe" 1963, "Lizardi" 1966 eta "J.M. Iparragirre" 1968; antzerkian "T. Alzaga" 1961.

Lanok ikusi besterik ez dugu langile borrokatua zela igartzeko. Baina denen gainez, esan dugunez, poeta handi bat. Konformagaitza. Nekatuta euskararekin jabetu zenez, gure herkideok ardura gehiagoz bide bere har zezaten ahalegintzen zena. Hizkuntza, herria, eta batez ere langileria zituen maite eta beregatik edo beren alde sufritzen zuena kantatzen zuen erarik errazenean adiaraziz:

*Gauza zelariak,
errezak
edonork konprenitzekoak.*

Eta era honen bidez sentiaraziko zituen bazterrak, eta poeta berriak sortuko ziren hor-hemen gure hizkuntza zaharrari gogoia berritzeko.

*Kantabriako itsasoaren kostaldera joan nintzen,
eta Izaroren aurrean negarrez,
nire poemaren urrezko orriak
entregatu nizkien
uhineri,
hobe baita itorik hil,
goseak baino.*

Mundu hontako gehienak bezala lasai bizi zezakean, ezerekin arduratu gabe; baina ezin, justiziazko mundu hobe baten egarriak zeraman eta "...munduhonetan isuri den odolaren espilu" nahi zuen izan. Inoiz, poetak, holako galdeak egiten zizkion bere buruari:

*Zergatik metitu ote naiz
halako enplego txar batean?*

*Zergatik sartu ote nituen
sudurrak
hain kirats txarreko
zer-egin honetan?
Baina zergatik?
Ez nintzen ni ederki bizi
Bilboko hirian,
gaztelaniaz,
hispanidadean?
Baina ez.
Nire leinuaren ezagugarria da.*

Poetak, emaztea eta hiru alaba uzten ditu, bere sufrimenduzko poesian maiz presente aurkituko ditugunak. Bere azken poema liburua-
ren bertso batean hara nola azaltzen zituen herrianganako maitasun
etsipendua eta familianganako lotura:

*Inor ez da profeta
bere mendea.
Berriz etorri naiz
pentsamendura,
eta andre alabarik ez banu,
pozik
hilen
nintzake,
ene esanak kontsidera litzan
euskal herriak.*

Poetaren bertso asko eta asko kanta bihurtu dira gaurko gazteen
ahoetan. Eta, une hoietan, hemendik aurrera, errusinola bezala ari diren
kantariok ez dezatela atertu bere hitzik, zeren gogoko izanen zuen hotsa:

*Errusinolaren kantuak
nire arima
bakez
betetzen du.*

Azkenean, urte bete baino geiagoan sufritu behar izan duen
eritasunaren ondotik, betiko bakea aurkitu du.

*Hiltzeko edo ez hiltzeko
beti geratzen baitzaio
gizonari
esperantzaren
bat.*

Esanaz bukatzen zuen bere azken poeta liburua, *Harrizko herri hau*. Bere penak, gogoz nahi zuen bakea aurkituko dute heriotzaren barruan. Bego atsedenean.

Tras larga enfermedad, a los cuarenta y dos años de edad, ha fallecido en Bilbao el poeta vasco Gabriel Aresti. La noticia ha llenado de luto las letras eúskaras. Y ha sido muy doloroso para todos los que hemos compartido su amistad. El poeta bilbaíno era casado y tenía tres hijas.

Era notable autor de cuatro obras de poesía y cinco piezas teatrales. Merecedor de importantes premios en ambos géneros. Ha sido, sin duda, el más importante de los renovadores de la poesía moderna de postguerra, y la nueva canción vasca halló en las poesías de Aresti una de las fuentes nutritivas.

Era miembro correspondiente de la Academia de la Lengua Vasca. Además de un diccionario que ha dejado inacabado, hizo el desglose total de las formas verbales y el léxico empleado por Leizarraga en su traducción del Nuevo Testamento, publicado en 1571.

Había colaborado casi en todas las publicaciones en vascuence, desde el año de 1954, fecha en que empezó a escribir en vascuence en la revista "Euzko-gogoa".

Tradujo al vascuence, además de poemas de Blas de Otero y Gabriel Celaya y otros autores, una obra teatral de B. Brecht, libros de poemas de T. Meabe y Nazim Hikmet, y *La doctrina del labriego* atribuida a F. Marcos da Portala.

Como entrañable amigo, puedo decir que era extremadamente sensible al mundo que le rodeaba. En sus poesías encontraremos frases como ésta: "Ya sé lo que me ha aguardado en este mundo, porque siempre vivo penando". Poeta que sólo encontró sufrimiento por el amor a su pueblo. Descanse en paz.

1975-VI-9.

GABRIEL ARESTIK GALEGOTIK EGIN ZITUEN ITZULPENAK

Aspalditik ezagutzen zituen Gabriel Arestik idazle galegoak. Maite zuen Curros Enríquez eta bere poemagintzaren hastapenetatik ezagutzen zuen Celso Emilio Ferreiro ere. Hain zuzen, ez zen kasualidadezko gauza *Harri eta Herri*-ren tituloa; oroi Celso berak bi urte lehenago argitaratu zuen *Longa noite de Pedra*. Eta ondoko poesia liburuok ere harriz bataiatuko zituen gure Arestik, *Euskal Harria* eta *Harrizko herri hau*.

Baina kutsapenok alde batera utziaz, G. Arestik galegotik itzuli zituen lanen berri emateaz agertu nahi nuke Iberiako hizkuntzen alde zekarren asmo ona anitz urtez jarrai dezan.

Arestiren desioetariko bat zen herri euskaldun batean finkatzea eta familia bertara eramanez bere hiru alaberi euskaraz irakasteko aukera ematea. Rikardo Arregiren bidez Gipuzkoako Beterri aldean egin zituen harako gestio batzuk, eta Bergara inguruak ere laket zitzaion, berak zionez. Bilbon ez bai zuen aurkitzen aukerarik ez girorik bere gogoak aurrera eramateko. Azkenik, Bilboko agentzia baten bidez Eibarko lantegi batean bulego-buru izateko bidea lortu zuen. Honegatik, 1966.aren urte erdi hemen Eibarren bizi izan zen. Gizajoak ez zuen batere suertetik izan. Lantegia aspaldi komunista izandako batena zen, baina ugazaba izatera heldu zenetik beste nagusiak baino txarragoa zena.

Herrian lagun asko egin zituen, baina pena handia zuen hemen bertako euskara gainbeheraz ikusiaz. Bere sentipenak, hemengo egoerari buruz, bi poematxotan azaldu zituen *Euskal Harria*-ren 95 eta 125 orrialdeetan. Une haietan zenbait greba eta manifestazio gertatu ziren eta hurbildik ezagutzera heldu zen Aresti, eta harridurazko poza zentitzen zuen populuak deiak eta dehadarrak euskaraz egiten zituelako. Arratsean bakar xamar agertzen zenez, gure etxera bidea hartzen zuen eta gehienetan hemen afaltzen zuen.

Gure elkarrizketa luzeetatik ikusten nuen haren burua gelditu ezinezko motorra zela, egintza asmoz betea. Bion artean euskal literaturako ehun poema onenak hautatzea ere bururatu zitzaion. Ez bururatu bakarrik, baizik hasi ere hasi ginen. Nere liburutegitik ezagutu zituen Meaberen alegiak, gero euskaraz jarriko zituenak. Baina gailego idazleei buruz asko mintzatzen zen, poema osoak buruz zekizkin, eta berakiko har-eman hau probetxuzkoa izan zitzaidan zenbait egile ezagutzeko.

Eibartik joatean berakin eramanez zuen T. Meaberen obra, euskarara itzulita argitaratzeko asmoz. Eta asmoetan aurrera egitekoa zenez, nonbait ez zen konformatzen euskarazkoarekin bakarrik, eta asmo handiago baten sartu zen. Deitu zituen katalan eta gailego adiskideak,

liburua lau hizkuntzetan agertzeko. Gainera, honetarako, argitaldaria ere ber berak sortu zuen, Kriselu izenez. 1968an agertu zen *14 Alegia* izeneko liburu eder eta apaina. Tomás Meaberen gaztelerazko originalaren ondotik bere euskarazkoa eta Xesus Alonso Montero-k galegoz eta Ricard Salvat-ek katalanez itzuliak. Dionisio Blanco-k egin zizkion dibujuak ditu liburuaren edergarri.

Liburuaren inprimeriako probak eskuarteaz zituela, igande batez, udara pasa familiarekin aurkitzen zen Mundakara deitu ninduan. Liburuaren maketaz zenbait iritzi nahi zituen. Ordurako euskara idatziaren batasunez kezkatu zebilen eta *c* letra erabiltzen hasia zen, protesta gisa, beste batzuk batasun bidera amor eman zezaten. Hortaz eztabaida batzuk izan genituen, baina berean gelditu zen.

Meaberen liburu hura izan zen gailegoekin har-eman hestuagoak edukitzearen hasiera. Eta Meabereña argitara bezin azkar heldu zion F. Marcos da Portela-ren *O catecismo do labrego* euskaratzeari. Hala argitaratu zuen urrengo urtean, 1969an, bere Kriselu zelako argitaldari tipi hartan, *Nekazariaren dotrina* izenez. Meabenetik honera bitartean Arantzazuko bilera hura izan zen, Euskaltzaindiak euskara idatziaren normak gomendatuko zituen. Guretariko askok amor eman genduen eta ez zitzaidan iduritzen oraindik Arestik lehengo jokabide hura jarraitu behar zuenik eta Egan aldizkarian bere grafiaren kontrako aburu batzuk agertu nituen (ikus, Egan, 4-6, 1969 zenbakiaren 155. orrialdea).

Geroztiko itzulpenik gehienak Xesus Alonso Montero-ren eskariz egin zituen, eta eskerrak jaun honi lan guziok biltzeko zoria izan dut.

Ediciones Júcar-ek 1974an "La vela latina" izeneko sailean argitaratu duen Castelao zenaren *Nós*, X. Alonso Montero-ren hitzaurre luze batekin; G. Arestiren euskarazko itzulpenez dator. A. Buero Vallejo-k egin zion gaztelerazkoa eta R. Salvat-ek katalanezkoa. Jokaera honekin Arestik eman zuen hasiera hari jarraitzen zaio.

Urte berean, 1974an, Akal Editor-ek, X. Alonso Montero-ren zuzendaritzapean egiten duen "Arealonguiña" sailean Federico García Lorca-ren *Seis poemas galegos* argitaratu du: G. Arestik euskaratua, Anxel Fole-k gazteleratua eta R. Salvat-ek katalaneratua. Hemen, euskarazkoaren hasieran Arestik emandako ohar bat aurkitzen da, honela diona: "Lorca poema intellectual batzue sribatu cituen gailego intellectual batean. Nic, eçagutzen dudun heuscararic intellectualenean jarri nahi ukan ditut. Leizarragaren heuscaran." Hau ezta harritzekoa Aresti zenagan. Oroi Arestiren azterketa lanik sakonenak bi hauek ditugula: "Flexiones verbales empleadas por Leizarraga de Briscous" eta "Léxico empleado por Leizarraga de Briscous" izeneko lanak Iruñako

Principe de Viana-ren "Fontes Linguae Vasconum" aldizkariaren II eta 13. zenbakiak (1972-1973).

Azkenik, Ediciós do Castro delakoak, Cruñan 1975ean, V. Paz-Andrade-ren *Pranto matricial* liburuxka argitaratu du. Rafael Dieste-ren sarrera labur bat darama. Paz-Andrade-k Castelao-ri eskainitako sei poemak osatzen dute. Hemen Iberiako hizkuntzak zabalago aurkitzen dira. Gailego originalaren ondotik Guillem de Almeida-k portugaleraz jarria dator, G. Arestik euskaraz, Francesco Vallverdú-k katalaneraz eta María de Villarino-k gazteleraz. Gainera, liburuaren 93. orrialdean G. Aresti zenaren lanen fitxa dakar.

Horiez gainera, aipatu dugun Castelao-ren *Nós* argitaratu zuen Ediciones Júcar-erako Asterix-en liburua itzultzen ari zen Gabriel heriotzak gugandik eraman zuenean. Hala aditzera eman zidan gutunetz Silverio Cañada jaunak. Baina zoritxarrez lan hau bukatu gabe utzi zuen. Aresti zenaren berraditaketatik Jesus Mari Arrietak osaturik, aurten argitaratu ditu Asterix-en bost liburu euskaraz Mas-Ivars Editores, S.L. delakoak eta liburu-dendetan salgai aurkituko ditugu.

Beste liburuok aurkitzeko ordea, argitaldariatara zuzenean jo beharra dugu zeren hemen oso nekez aurkitu genezazke.

Gure artean hain guti ezagutzen dugun Arestiren ekintza hau herrien arteko anaitasunera begira egina zen, bakoitzaren hizkuntza balioak ezautaraziz. Gogo hau Meaberren liburuari egin zion atarian agertu zigan Gabriel adiskideak:

*Cierra los ojos muy suave,
meabe,
pestaña contra pestaña:
Solo es español quien sabe,
meabe,
las cuatro lenguas de España.*

Lastima izan zen guk holako poeta bat hain gazte galtzea, lastima izan zen bezala Aresti bera azken itzulpenok argitaraturik ikustera ez heltzea.

Nuestro malogrado amigo y poeta Gabriel Aresti que vivió en Eibar gran parte de 1966 y que casi diariamente me visitaba, durante aquella convivencia me dió buena prueba sobre sus conocimientos de la literatura gallega, y se mostraba muy entusiasmado por el gran progreso alcanzado

en el período contemporáneo. Junto con los vascos Blas de Otero y Gabriel Celaya, a Celso Emilio Ferreiro le tenía entre sus poetas preferidos.

Un buen día, hurgando entre mis libros localizó las *Parábolas* de Tomás Meabe y se lo llevó con el propósito de vertir al vascuence. Así lo hizo. Pero aún no conforme, recurrió a los amigos de Galicia y Cataluña para que la edición fuera tetralingüe. De esta manera realizó su deseo en 1968. Este fué el inicio de una nueva modalidad de libros tetralingües. El mismo año coincidió con otra edición tetralingüe, con la *Declaración Universal de los Derechos del Hombre* por la Editorial Moret de La Coruña, cuya versión eúskara se debía a Nicolás Ormaechea "Orixe". Y a continuación G. Aresti mantuvo su deseo de editar libros tetralingües, en las cuatro lenguas de la Península, cuyo empeño ha culminado con la reciente obra pentalingüe *Pranto matricial* de Paz-Andrade.

Además de su traducción de *O catecismo do labrego*, puso en vascuence y tuvieron ediciones tetralingües, *Nós* de Castelao y *Seis poemas galegos* de García Lorca.

Aresti era partidario de difundir las relaciones interlingües de la Península, para que todos supieramos algo de sus parcelas culturales. Desafortunadamente no pudo desarrollar más estos deseos tan suyos ni llego a ver publicadas algunas de las aludidas obras.

1976-X-4.

GERHARD BÄHR EUSKALDUNGOAN

Euskaldungoaren ikerketan atzerritar jakitunei asko zor diegu, baina Gerhard Bahr ezin dugu sartu, oso-osoan, atzerritarren arteko. Bera, guraso alemanegandik, Legazpiko Udana hauzoan sortu zen 1900.urtean eta bertan igaro zuen bere haurtzaro guzia. Bere aita Kataberako meatokien zuzendari zelarik.

Aurtengo maiatzaren seian bete dira bere jaiotzaren hirurogetahamar urteak, eta inork merezi badu, Bahr zenak ongi merezia du oroitzapenezko artikulu bat. Hau dalata, Legazpiko "La Salle" hilero-koan Inazio Arbide jaunak eskaini dizkio pare bat artikulu eta guk ere gure aldetik gaurko honekin nolabait kunplitu nahi genuke.

G. Bahr, hamairu urtekin alemaniera estudiatzera joan arte hemen bizi izan zen. Geroztik han eta hemen igaro zituen bere gaztaroko urteak. Adinez heldu zen, baina zahartzarorik ez zuen ezagutu. Gerrak hartu

zuen eta itzultzaile edo adiarazle uniforme itsusi batekin batetik bestera ibili beharra izan zuen, eta gudatearen azken egunetan, rusoak Berlin-en sartzean hil omen zuten, 1945eko apirilaren 27an. Egiatzko zientzi gizona zenez, euskaldungoak ikertzaile bikain bat galdu zuen.

Lan jakingarriak argitaratu zituen, RIEV (Revista Internacional de Estudios Vascos) aldizkarian, 1926. urtetik 1936. era bitartean eta "Euskera"n 1931tik 1935era bitartean. Bere lan hoiien eskergarri, Euskaltzaindiak bere urgazle edo laguntzaileen arteko izendatu zuen.

Euskara oso ongi zekien, bere lan batzuetan argi erakutsi zuenez. 1928an, Iruñean, *H. Schuchardt zana* izeneko liburuxka bat argitaratu zuen aleman jakitun haren oroiz. "Euskal esnalea"n, 1922an, "Uaño naiz xirietaz" izeneko lan bat, eta 1931an, "Euskera" aldizkarian, "Ostrailika ta ostadarra Gipuzkoan" izenekoa. Gure euskara zein jator erabiltzen zuen adiarazteko, azken lan honen hasierako zatitxoa jasoko dugu, dagoan dagoenez: "Zeri nagokion garbi, baiña alik laburrena esatearren, itz bi aurretik. Gipuzkoan billatu ditudan ostrailika ta ostadarraren izen ezagun ta agirienak aztertu, beren sustraia ta zentzuna, egiñalean, adierazi, berekin zerikusirik duten uste eta siniskeri batzuek aitatu eta beste errietakoenekin berdinkaratu (erkatu), auxe da nere asmoa". Irakurleak, hemendik argi ikus lezake euskaraz garbi bezain jator zekiela.

Bere ikerketazko lanak oso zehatzak izan ziren, Gipuzkoako aditz ezstudioak, batez ere Legazpi inguruan, eta liguistikazko eta etnologiazko lanak: leku-izenak, abereenak, landarenak, ahaide arteko izenak eta abar. Jon Bilbaoren *Eusko Bibliographia*-ren lehen tomoaren 424/425 orrialdeetan ikus dezakegu bere frutua, hain urte gutian emateko aski aberatsa izan zela.

Hizkuntza eta ohitura zaharrez gehien landu zuen. Baina ibiltari handia eta oharle ona zenez gero, beste sail batzuk ere ikutu zituen. Honegatik, gure mendietan trikuharri arraztoak idoro zituen. Nonbait, 1931an Julio Urkixori egin zion gutun batean dionez, J.M. Barandiarani aditzera eman omen zion Legazpi eta Antzuola arteko mendietan zeuden harripilak Neolitos garaikoak izan zitezkeela, eta Jentiletxe izeneko batean ehorte aztarnak zeudela, Saturnino Telleriak in begiratu zuenez. Egia esan, garai hartan, Barandiaranek etzuen denbora gehiegirik, hartzen zituen dei guzieren berehala erantzuteko; baina hala ere, Lakiola gaineraino heldu omen zen eta trikuharri baten aztarnak aurkitu. Geroago, 1951an, Jesus Elozegi izan zen Bahr-ek zion Jentiletxe toki hortan eta inguruko Arrolamendin trikuharriak aurkitu zituena, (ikus: "Munibe", IV, 1952, 135. orrialdean). Hain zuzen, hor dugu ikertzailearen begi zoliaren agiri ederra.

G. Bahr-en lanik sakonena, bere doktoradutzako tesia izan zen, *Baskisch und Iberisch* izenburuduna, 1940ean Göttingen-go Unibertsitateak onartua. Gerrate garaia zenez, askok galdutzat emana zuten, baina Karl Bouda-k tesiaren kopia bat zuen eta 1948an "Eusko Jakintza"n argitaratu zuen.

Lan horretan, euskara hizkuntza berezitat jotzen du, isla bezala. Hala ere, Bouda ez dator guztiz bat, zeren honek uste bai du Kaukasoko hizkuntzekin baduela zer ikusirik.

Azterketa horietan desegintzen duena, zera da, euskal-iberiko teoria zaharra. Egia esan, ordurako nahikoa eroria zegoen. Schuchardt, berak ongi demostraturik utzi zuen ustekoa zen (1908), baina E. Zyhlarz-en kritikak eman zion lehen zigorra. L. Mitxelenak dionez, G. Bahr izan zen "vasco-iberismo" delako teoriaren kontrako eritziak gure artean zabaldu zituen, RIEV-en 1934an "El vasco y el camítico" lana argitaratzean.

Oraintsu Mexicon hil den Pedro Bosch Gimpera ere urte hortakoa zen, Euskal Herri zaharreko eta Iberiako bi kulturen artean idoro zituen desberdintasunegatik. Hala ere, jakitunen artean zalantza handiak ziren. Hizkuntzari zegokiona linguistikaren arrazoiez eman behar zen, eta alde honetatik Gerhard Bahr abiatu zen. Geroago, Manuel Gómez-Moreno-ren lan bilduak (1949) etorri ziren eusko-ibero teoria lurperatxera eta, ordutik, G. Bahr zenaren jakintasuna oso goian jartzen da.

Al cumplir el 75 aniversario del nacimiento de Bahr, I. Arbide ha dedicado artículos en su memoria en una publicación de Legazpia. Pues el euskarólogo Gerhard Bahr (1900-1945) nació en el barrio de Udana de Legazpia, siendo su padre alemán, director-gerente de las minas de Katabera.

Gerhard, cuando tenía trece años marchó a Alemania a estudiar. En 1918 regresó al país vasco para permanecer durante dos años, y en este período empezó con los estudios vascos. Habiendo estudiado algunas lenguas antiguas, le interesaba perfeccionar el vascuence que aprendió de niño. En este empeño contribuyó eficazmente su hermana Mercedes.

Fue profesor en varias ciudades de Alemania del Norte, hasta quedarse definitivamente en Hannover, donde le sorprendió la guerra. No obstante, siguió los estudios en preparar su tesis doctoral sobre la teoría del "vasco-iberismo", presentada en la Universidad de Göttingen en 1940. Movilizado, sirvió de intérprete francés en la guerra, y murió de un balazo en abril de 1945, cuando los rusos ocupaban Berlín.

Colaboró en RIEV entre los años 1926 y 1936, y en "Euskera" entre 1931 y 1935, en castellano y en vascuence, sobre lingüística comparada, sobre formas verbales de Guipúzcoa, principalmente del área de Legazpia, asimismo en torno a nombres de animales y de plantas, sobre toponimia y etnografía, y sobre nombres de parentescos.

En vascuencé publicó un librito dedicado a la memoria de H. Schuchardt, y publicó otros trabajos en lengua eúskara en "Euskal esnalea" (1922) y "Euskera" (1931). Por su meritoria labor de investigación y sus conocimientos la Academia de la Lengua Vasca le nombró miembro correspondiente.

Excursionista por nuestras montañas y gran observador, dio la pista de la estación dolménica de Arrolamendi, catalogada por J. Elósegui en 1951.

Desde 1934 aportó interesantes argumentos en contra de la teoría de parentesco "vasco-ibérico". Y sobre dicho tema trató en su tesis doctoral titulada Baskisch und Iberisch, que fué publicada por Bouda en "Eusko Jakintza" (1948). En conclusión, aboga por ser el vascuence lengua isla. Teoría que Karl Bouda no comparte totalmente al no aceptar en lo que respecta a las lenguas caucásicas, donde él encuentra algún parentesco lejano. De esta opinión era también el profesor René Lafon, fallecido el pasado año. La verdad es que en lo referente a las lenguas ibéricas, la teoría de Bahr recobra fuerza y alcanza gran valor después de los estudios llevados a cabo sobre escrituras ibéricas por Manuel Gómez-Moreno, recopilados en 1949. En este punto de la investigación a Gerhard Bahr le asisten los méritos prioritarios desde el lado lingüístico.

1975-VII-14.

MENDARO TXIRRISTAKA BERTSOLARIA

Behin baino gehiagotan esan dugunez, gure argitaldaririk gehienak berandu ibiltzen dira euren liburu zabalkundean. Gainera, harpideduneri baino lehenago zabaltzen dizkie liburu-denderi, eta argitaldarien sailik gehienetara izena emana dugunok, uste dut, ateratzen diren liburuen berri jakiten azkenak izaten garela. Huts hau, ez dakit nik zergatik, baina euskarazko argitaldaririk gehienena da. Ez luke hala behar, baina...

Igazko urtearen azken partean argitaratu zen "Mendaro Txirristaka bertsolaria" izeneko, baina aurtengo urtea aski aurrera zijoala jaso

nuen. Honegatik, irakurle, ez harritu hain berandu berari buruz idazten ba dut.

Gure liburu aipatzeetan ez diogu ezkaintza askorik eman Auspoa Liburutegiari, herri literaturaren mailan lan ederrik egiten ariarren. Igazko urtean, Uztapideren *Lengo egunak gogoan*-ez aparte, Mendaro Txirristakaren bilduma da noski liburu berezienetakoa bat, eta luzeenetakoa ere bai. Esku-liburu erakoa izanarren, laurehun orrialdetik gora bertsoz hornituak ditu.

Garai batean hain hedatua izan zen:

*Quisiera ser alcalde
Donostiakoa...*

eta beste bertso zelebre askoren egileak ongi merezia zuen bertso bilduma hau, eta Antonio Zavala langileak bai bildu ere. Lan ederra. Mendaro Txirristakak erdi erdara erdi euskarazkoak ez-ezik, erdara hutsezko bertsoak ere egin zituen, baina bilduma hontan, erdara-euskarazko guti batzuez aparte, euskarazkoak soilik biltzen ditu.

Gehienok, "libertitzeko" direnez gero, ezin ba gehiegirik eskatu, poesiaren alderdiari dagokionetik, baina ezin uka irakurleak "libertzioa" aurkituko ez duenik.

Badakigu oso bohemioa zala, baina jarri zitzaion alper fardelaren fama ez dagokio ongi bertso gintzan hainbeste lan egin duen bati. Hori bai, Xenpelarri hain gogoko ez zitzaion "komediante moduan" bizi zen, Iparragirren gisara. Herbeste urrutietan zapatak urratu zituen, era askotako ogibidez, baina batez ere kanta-kantari bertso-paperak salduaz.

Etorri handikoa zen eta gaiak eguneroko gertakizunetan nahi haina aurkizen zituen. Besterik ezean bere buruari aterako zizkion bertsoak, berak berari parre eginaz edo bere penak eta aldrebeskeriak kontatuz:

*Konseju onak ez ditut
goguan iduki,
nere moduko danak
nik ditut erruki.*

Maiz aitortzen du bide zuzena erabili ezaren damua. Bere gogozko lanetan, bertsoz jendea "libertitzen" ogibidea izan balu, beretzat eta guretzat izango zen probetxuzko, baina gizajoak, ber-berak ere ezin zuen konprenitu gertatzen zitzaion kontrajoera. Bizioen kontra ere maiz ari

zen, baina bere exenpluak ez ziren egokienak, bizimodu egoera baten ezinak hortaratu zuenez.

Amodiozko bertsoetan Bilintxen joerak hartzen ditu. Izan ere, inori imitazioz jarduntzekotan, nori hobeto? Bilintx izan bai zen amodio kontuko bertsoetan nagusi. Baina bere estilokorik ere badu Mendaro Txirristakak. Ez du jakingo poesia egiturazko bertso biribilik egiten, baina humorea alderdi guzietatik nabari zaio. Deba-arruko humore berezia, zirisartzailea. Honakorik aski du:

*Zesareo Tankredo
da tabernerua:
azukrerikan gabe
ur zikin berua,
duro bateren ordaiñ
zigarro purua;
erosten duana da
ni bezin erua.*

Gauzen garestitzearen protestaz handiak esaten ditu. Behartsuen alde bertso asko ditu, baina gehienetan oinarri gabeko arrazoiz. Soluzioak ez ditu ikusten ekonomia hobetzetik, langileriaren elkartasunetik eta gizonak berek sortzen duten aberastasunaren errepartu berdinetik. Hontan ez du Eibarko Txikillanaren antzik. Mendaro Txirristakak, gaitzak nabarmen ikus eta sufritzen ditu, baina gaitzaren iturburuen berririk ez daki. Uste du, agintaritza handi baten jabe izatera heldu ezkerreko gaitzak konpondu lezazkela. Honegatik, Donostiako alkate izatearen poderioz, bere agindua aski litzake:

*Naizenian alkate
Donostiakua,
merke izango dezute
urdai azpikua,
baita ere ardi-gazta
Idiazabalkua,
ogi txuri biguña
ta ardua naikua.*

Ikusten dugunez, janak haina edariak kezkatzen zuen, eta edarietan ere bazituen bere mailak:

*Sagarduak ez badu sagarraren antzik,
mutil zarreri ezin alaitu biotzik;
edan biarko degu, iñun bada maatsik,
ardo txuri goxua, ez badegu beltzik.*

Neskazahar eta atsoekin sartzen zenean, alajaina; Jainkoak aparta!
Hemen genuen mutila. Hara mustratxo bat:

*Zentzurikan ez arren ustez jakintsua,
dezula adiskidea Kontxexi atsua;
zuk bezela mingaiña duana indartsua,
kilkarra maiatzian bezin berritsua.*

Baina bestelakorik ere badu. Bere garaiko kronikagina ere bada. Cubako gerran bera ibili zeneko bertsoak, hemendik 1923an Afrikako gerrari eginak, Alfonso XIII.ari Espainiatik aldetzean, eta abar, historia aldetik begiraturik oso baliozkoak dira. Maiz, bertan, historiako liburuetan baino hobeto ikusten bai dugu herritarren garaiko giroa eta gogoia. Sarri historia politak egiten dira, baina garaiko errealitatea besterik izaten da.

Gainera, liburu honetan aurkitzen dira, lehenago egilerik gabekotzat genituen zenbait bertso-kanta, eta orain konturatzen gara bere jabetasuna dutela.

Azkenik, askok galdetuko dute ia Mendaro Txirristaka hau nor zen. Bere bataio izen-deiturak: Eusebio Mugerza Azpiazu, Mendaroko Garagartzan sortua 1874an, azken urteetan Donostian bizia eta 1955ean Pasaiian hila. Hautzarroan Pedro Migel Urruzuno zenari meza ematen laguntzen zion. Aitortzen duenez, Urruzunoren kontseju oneri ez omen zion jaramon askorik egin, aitortu ere, damuz aitortzen zuen. Baina morala kutsatu ez bazion ere, nonbait humorea txertatu zion.

Liburu polit honen barna, lau sailetako bertsoak aurkituko ditugu: bere buruari eginak; gizarteko gora-beherak; dama-galaiak, senar-emazteak, neska-mutilzaharrak; gure herria, gure gizonak, gure jokuak. Beraz zernahitarik bada. Eta bertsuok ez dira bat-batekoak, alde zurretik paperean idatziaz antolatutak baizik.

No es nada fácil interpretar en unas breves líneas la figura de un personaje bohemio tan singular como Mendaro Txirristaka (1874-1955). Un hombre, aunque pareciera increíble, empeñado en ganarse la vida con

la venta del producto de sus propios versos. Naturalmente, tuvo que recurrir, a lo largo de su vida a valerse de otros oficios y deambuló por varios países arrastrando su bohemia, pero al cabo del tiempo vuelve de nuevo a vendedor ambulante de versos por las ferias de nuestra tierra.

No era bersolari improvisador, él preparaba escribiendo. Están sus versos faltos de una formación básica en las técnicas de dicción y hasta de composición de las que saben hacer buen uso nuestros bersolaris castizos. En las poesías de amor se vuelve un imitador de Bilintx, quien le salva de algún modo. Por otra parte, no le faltó inspiración y supo valerse de sencillos motivos cotidianos en las composiciones, cuando no se hacía portavoz de los grandes acontecimientos históricos de su tiempo. Pero es en temas humorísticos donde destaca su personalidad auténtica. En lo satírico es donde Mendaro Txirristaka se desenvuelve a sus anchas.

El libro antológico de sus obras, recopilado y presentado por A. Zavala, ha sido presentado al público por la editorial Auspoa, y hemos de decir que constituye una valiosa aportación para nuestra literatura popular del género del bersolarismo.

1975-VII-21.

ULIBARRIREN OMENEZ

Yose Paulo Ulibarri Galindez, Arabako Okondo (Okendo) herri-
txoan sortu zen duela berrehun urte. Sortzez arabarra izanagatik,
gaztetatik Bilbon bizi zen, albaiteru eta perratzaile lanetan. Zenbait
kargu ere izan zituen Abandoko udaletxean eta Gernikako batzarretan
ere parte hartu zuen. Euskaltzale borrokatua zen eta ibili zen toki
guzietan agertu zen euskareren alde kementsu.

Euskaltzale ez ezik, euskal idazle ere bagenuen. *Egunari euskeraz-
koa* argitaratu zuen 1815ean. Euskarazko lehen egunkaria noski.
Leizagarragaren *kalendrer*a beste gisa batekoa zenez gero. Eta, esku-
-izkribuz, *Gutunliburua* utzi zigun.

Bere jaiotzako berrehun urteak betetzean, Okendoko herriak,
Arabako Diputazioaren eta Euskaltzaindiaren laguntzaz omenaldi berezi
bat ezkainiko dio datorren igandean (abustuaren 17an). Hitzaldiak,
kantaldiak eta dantzaldiak hornituko dute eskainiko zaion omenaldia.
Baina, gainera, egun horretan aurkeztuko da lehen aldiz bere *Gutunli-
burua* inprimaturik.

Jose Manterolak aipatzen zuen Ulibarri bere aldizkarian, baina geroztik urte askoan oso isilik eduki zen bere izena, 1915ean Fernando de la Quadra Salcedo eta Julio de Urkixok berriz aipatu arte. Gure garai hontan N. Alzola (Anai Berriotxo) bizkaitarrak berritu zigun eta ondorean beste bizkaitar batek, Lino Akesolok, bere bizitza eta lanak aztertu.

Yose Paulo Ulibarriren gaztaroan, Okendo, euskaldun hutsa zen, bere bertso batean aitortzen zigunez:

*Okondo-ko erria
da euskaldun bere izatia*

1831an Anituari idatzi zion gutun batean dionez: "Oraindino ni etorri nintzanian, imini barriya zan ardaotegi bat erri guztirako. Besterik ez eguan. Eta euzkerazko eskola bi, elexa biyetan, eta erderazkoa... erriyan erdian gura dabenentzako". Honegatik zion Yon Etxaide adiskideak, Ukondoko herriak erakuspide eder bat eman ziola aldi hartako Euskal Herriari, elizaren babespean euskal ikastola ipiniaz.

1829. urtean, Gernikako batzarretan, ahalegin guztiak egin zituen euskarari laguntasun ofiziala eman zekion eta Bizkaiko eskoletan aginduzkoa izan zedin bere irakaspena. Gogoan eduki dezagun —Yon Etxaidek ongi dion bezala— batez ere, bera bakarrik izan zela, aldi hartako euskal giro urrian, ahalegin sutsuak egin zituen euskara ofizialki aitortzeko, euskal-ikastolak ipintzeko, euskal-akademia bati sortzea emateko eta hiztegi ta gramatikak argitaratzeko.

Bere garai hartan, Aita Zabala bezalako euskaltzale bati ere utopia hutsak zerizkion Ulibarriren asmoak. Giro ustelaren kontra jokatu zuen Ulibarrik, soil soilik, eta behar bada bere eraginari esker, 1841ean Bizkaiko batzarrak euskararen alde hartu zituen honako erabaki hauek: egunero erabagien laburpena euskaraz egin eta urrengo eguneko batzarrean irakurtzea, eta Institutoan euskara irakastea.

Ez hori bakarrik, Ulibarrik Bizkaiko Foru guzia euskaraturik ipini nahi izan zuen.

Gutunliburuan, bere ideiaz, erregezaletasuna agertzen du, Cadiz-ko lege berrien aurkako, eta liberalen politikari "debruziñoa" deitzen dio, batez ere euskaldunen Foruei ikutu ziotelako. 1834an Don Carlos-ek Elizondon eman zuen "dekretoa" bere Gutunliburuan euskaraturik ezarri zuen. Euskararen eta Euskal Herriaren zoriona D. Carlos-en aldetik etorri zezakean ustekoa bai zen.

Erljio kontuan berriz, biderik zintzoena zeritzanetik jarraitu nahi zuen. Katoliko osoa zen. Bere gutun batean emazteari aitortzen zion: "Nik eguño eztot, ez txantxetan bere, Yainkoen legeen aginduen kontra ezer esan". Eta elkarren arteko har-emanetz, senar-emazte kontukoak, nahikoa naturaltasunez idazten ditu.

Gutunliburua, euskal eskutitz sorta bikaina dugu. Gutunez gainera beste gauzakingarri batzuk ere baditu. Azken orriak bertso-lanez bete zituen, 1823tik hasita. Baina, batez ere, Gutunliburu honek argi adiarazten digu Ulibarrik bere garaiko gizon handi askorekin har-eman handiak zituela, eta, honegatik, bertako izkribu asko XIX. mendearen lehien parteko historiaren agiri baliosak dira

Euskal literaturaz ondo horniturik zuen bere liburutegia. Ikusten denez ezagunak zituen Axular, Larramendi, Kardaberaz, Astarloa, Añibarro, Mogel, Fr. Bartolome, Iztueta eta abar.

Bilbon 1814tik 1832ra bitartean argitaratu ziren Gabon kantak, anitz Bizenta Mogelenak ziren, baina Ulibarriren eragina eta laguntza nabari dira, L. Akesolok hain ongi uste duenez.

Yose Paulo Ulibarri, Abandon hil zen 1847. urtean.

Gaurko giroan, euskara beherago dagoelarik ere, euskararen alde zituen asmoak ez dirudite hain utopikoak. Foruak kentzetik bertatik sortu bai zen gure herriaren iratzarpena.

El próximo domingo, día 17 de agosto, se celebrará el segundo centenario del nacimiento de José Pablo de Ulibarri, herrador-veterinario y político-vascófilo. Los actos tendrán lugar en su pueblo natal de Oquendo (Alava), con diversas conferencias, canciones de coro y danzas tradicionales. Además, se presentará su libro inédito impreso en facsímil.

Este libro inédito se titula *Gutunliburua* (Libro de cartas) y en él están copiadas muchísimas cartas, y su interés reside en que Ulibarri mantuvo relación epistolar con altas personalidades de la política y también con el mundo cultural vasco. Motivo éste que le valora como importante documento histórico de la primera parte del siglo pasado.

Pero donde más se distingue Ulibarri es en sus gestiones en pro del vascuence. El R.P. Lino Aquesolo le considera el "gran campeón en la lucha por su lengua vernácula".

Vivió desde su juventud en Abando (Bilbao), sin perder su amor al pueblo que le vio nacer. Ocupó varios cargos en Abando y fue apoderado en las Juntas de Guernica, donde intervino para que las actas se redacta-

ran en euskera y se implantara en las escuelas de Vizcaya la obligatoriedad de la enseñanza en vascuence.

Huelga decir que era fuerista y partidario de D. Carlos.

José Pablo falleció en Bilbao el año 1847.

1975-VIII-11.

JEAN BARBIER

Aurten ehun urte betetzen dira Jean Barbier zenaren sortzetik. Donibane-Garazin jaioa zen. Euskal literaturaren alorrean lan ederrik egin zuen: poesia, ipuiak, antzerkiak, saiaerak eta eleberri bat ere idatzi zuen. Bere garaian, aldizkarietan anitz izkribatu zuen eta adiskide andana batekin "Gure Herria" aldizkariaren sortzaileetakoa izan zen. Bere lan asko aldizkari honetan argitaratu ziren.

Ifar Euskal Herrian oso zaleak dira kanta bildumen liburu eta liburuxkak maiz argitaratzen eta horietan nekez faltatuko da Jean Barbierren kantaren bat, herriz herri bere zenbait kanta arrunt zabalduak bai dira. Gure artean, Mikel Laboa kantari hasi zen garaian, Barbierren "Gure amatxo" izan zuen hastapenetako bat eta oraindik gure egunotan nork ez du ezagutzen plazetan edo radioz entzuna?

*Oilarra kukurruka etxean da ari,
Jadanikan Amatxo otoitzez Jaunari;
Bi eskuak ikaran, so kurutzeari:
Jaunak beha diezon egun berriari.*

Aspalditik entzun ez dudana zera da, Irrintzina izenekoa, 1898an Senperen lehen saria irabazi zuen hura, musika polit bati erantsita hemengo koruak iñoiz kantatzen zutena, hain eztitsu osatutako lehen bertsoarekin:

*Gau eder batek ninduen
hatzeman mendi gainetan.
Iguzkia aintzinean
emeki etzan zitzaudan.
Azken abereak etxera
zoazin ene oinetan,*

*bazter guziak zituztela
inharrosten marrumetan.*

Bi kanta horien hasierekin jabetuko da irakurlea J. Barbierren nortasunez. Piarres Lafitte dugu bere bizitza onduen aztertu duena eta bere esanen hildoz adiaraziko dugu, laburki, bere bizitzaren berria. Sorterrian, Hazparnen, Larresoron, Baionan eta Tolosan egin zituen eskolak. Teologia dotorgoa bildu-eta, Larresoroko Seminario ttipian erakasle sartu zen. Orotan denek haren lana ezinago estimatua zen. 1913an Senpereko erretorgoa hartzen du, artoski, kartsuki, maiteki gidatzen duela. 1931ko urrian hil zen.

Euskalduna baitzen errotik, bere aita-amen mintzairari funtsez heldua zegoen. Baxenabartarra ikasia zuen bere etxekoekin, baina Lapurdin egotearen bortxaz eta lapurtarren liburuak irakurtuaz, mintzaira lerratu zitzaion "nafar-lapurtar" esaten diogun hizkuntzaruntz.

Haren lumatik atera diren liburuak izan dira: *Nere kantak* (1910), *Ama Birjina Lurden* (1920), *Supaster xokoan* (1926), *Ixtorio-mixerio* (1930), *Légendes du Pays Basque d'après la tradition* (1931). Beste lan asko aldizkarietan argitaratu zituen: *Kauserak edo Kruxpetak* izeneko antzerkia (1924), *Piarres* eleberria (1926-1929), bi zatitan, eta abar.

Lafittek dionez, bertso lanak irtetzen zaizkion bezala jartzen zituen, inolazko konponketarik gabe. Behar bada hobeak izango ziren begiramentu gehiagoz landu balitu, baina dauden bezala, herritasunez beterik daude, bizitasun berezia dariela. Eta honek ere bere alde onak ditu.

1925ean, *Trois legendes sur Axular* bilketa lana agertu zuen "Gure Herria" aldizkarian. Geroago, bertan oinnarriturik edo, Axularren itzala izeneko bertsoak egin zituen. Urte batzuk dira J.M. Barandiaranek ere bildu eta aztertu zituela honelako kondairak, Axularren itzalari buruz. Barbierren poemaren bi bertso soilik emango ditugu, itzal merezigarriaren ohorez:

*Zuhaitz handiak, lore ttikiak
berekina dakar itzala,
nahi bezenbat argitugatik,
gizon orok hala hala!
Itzalik gabe, aditua nahiz,
Aingeruak ditezkeela.
Huna non dioten Axularrez:
Itzalik gabe bizi zela.*

*"Itzalik" gabe, hura bezala,
nahi girea, anaiak?
Gure Axular bezenbat garbi
nahi girea guziak!
Galtxagorriri, harek bezala,
utzi erdaldunkeriak,
aztaparretan utz debruari
beraren kaskoinkeriak!*

Literaturan biltzaile eta sortzaile zenez, aztertzaitarako ere dohain bereziak agertu zituen; honen ondoriozkoak ditu egin zituen saiaera laburrak. Hauen artean, heriotzari buruzkoa, bertsoz ere jarria, azkenaldi hontan euskaraz eta erdaraz gai hau dutenek aprobetxatu gabea da.

Bere paperen artean, P. Lafittek, argitaratu gabego lan asko aurkituak ditu, batez ere bertsoak. Baina argitara gabeko hauen artetik berezietako bat buhamien (ijitoen) bizitza eta ohiturazko lan eder bat, 1971. urtean Lafitte berak argitaratua *Antxitxarburu-ko buhamiak* izenez. 1895ean idatzia zen. Behar bada gai berarekin frantsezez beste lan bat egina zuelako edo egiteko asmoa zuelako utzi zezakean argitaratu gabe, zeren 1904-1905 urteetan *Les Bohémiens d'Antchitcharburu* bere irakurtzaileei eskaini bai zien.

Lerro hautatik bijoaz gure laudorioak J. Barbier zenari bere hungarren urteburu honetan.

El presente año se cumple el centenario del nacimiento del escritor Jean Barbier, natural de San Juan de Pie de Puerto, en la Baja Navarra. Jean Barbier era sacerdote, que doctorado en teología fue profesor en el seminario de Ustaritz, vicario de la Catedral de Bayona y párroco de Saint-Pée-sur-Nivelle. Fecundo escritor que además de varios libros escritos en euskera dejó extensa obra desperdigada en revistas, a veces bajo los seudónimos de "Ganich", "Nehor" y otros más. Recopiló y escribió de propia creación, cantares, cuentos y leyendas, compuso comedia teatral, breves ensayos y una novela titulada *Piarres*. Dejó, además, algunos trabajos inéditos que hoy obran en poder de P. Lafitte, quien hace cuatro años dio a la luz un tratado sobre la vida y costumbres de los gitanos de Antchitcharburu, trabajo anterior a otro del mismo tema que el autor dio en francés.

M. Laboa difundió por Guipúzcoa su canción que comienza por "Oilarra kukurruka...", y hace ya bastantes años algunas masas corales de esta parte cantaban aquella otra "Gau eder batek ninduan..." con una dulce melodía. A Jean Barbier corresponde un lugar preferente en las letras eúscaras aunque esté por hacer un profundo estudio de su obra.

1975-IX-1.

KARMELO ETXEGARAI

Bihar beteko dira berrogetahamar urte Karmelo Etxegarai hil zela.

Gure mende honen hasieretan euskal kulturaren afloan hainbeste lan burutu zuen Etxegarai hura, batez ere historia ikerketetan agertu zen nortasun handiz.

Gizon jakitun hura Azpeitian sortu zen 1865eko uztaillaren hiruan. Gaztetxo gelditu zen aitarik gabe, eta estudioetan lagundu nahi zion osaba ere laster galdu zuen. Bere gogozko asmoak etenda gelditu baziren ere, ez ordea bere ahalmenak. Hamazazpi urte zituanerako behar gorrian aurkitzen zen bere familia eta lanari heldu behar izan zion. Baina ordurako euskarazko poesiak egiteari emana zegoen.

1884an Gipuzkako Diputazioak bere artxiboa ordenatzeko eta bertatik "archivo manual" zelako bat antolatzeke hartu zuen. 1885ean, Diputazio Jauregia erretzean, han galdu zen Karmelok egin zuen lana. Baina urrengo urtetik lan handiagoa eskuratu zion, artxiboa eta liburutegiaren antolaketa. Geroztik, Etxegarai, etengabe jardungo zen azterketan eta antolaketan. 1891ean, Diputazioak, ofizial mailara jaso zuen eta bost urte geroago, bere ikerketen ezkergarri eta aurrerantzean aukera hobek izateko, hiru probintzietako kronista ofizialtzat izendatu zuten eta bere bizilekutzat Gernika izan zuen. Eta hemen hil zen 1925eko azaroaren lauan.

Eusko-Ikaskuntzako burutzakoa izan zen, Euskaltzaina, Real Academia de Historiako urgazlea eta Bellas Artes-ko ordezkaria. Guziok bere lanen ordainezko izendapenak.

M. Menéndez Pelayo-rekin har-emanak izan zituen eta beragandiko ikasiak ere bai noski, historiagile bezala. Gainera, Menéndez Pelayo bereak hilburukoan "albacea"tzat izendatzeaz ohorez bete zuen gure azpeitiarra.

Biblioteca Nacional-eko agiri zaharrak aztertu zituen, bereziki Vargas Ponce-ren kolezioa Academia de la Historia-koa; baita ere El Escorial-eko biblioteka aztertu zuen eta lan hauen frututzat agerrarazi bere historiako lehen liburuak.

Bere lanik berezietakoak, historiari dagokion aldetik: "Investigaciones históricas referentes a Guipúzcoa" (1893), "Las provincias vascongadas a fines de la Edad Media" (1895), "Vizcaya" (Geografía General del País Vasco-Navarro delakoaren temoetarik Bizkaia), eta abar. Gainera, Gorosabelen "Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa" argitaratu zuen, bost tomotan eta bere seigarren bat gehituaz. Bestalde, historia azterketak jarraitzeko iturriak markatuz ere lan ederrik utzi zigun.

Beste gai bat, Etxegaraik maiz erabilia, Euskal Herriko foruak izan ziren. Donostiakoari buruz erdaraz eta euskaraz idatzi zuen, Gipuzkoarenak "Compendio" eta "Epitome" oso ezagunak ditugu, gure foru zaharrak sakonago ezagutzen laguntzen digutenak.

Bere hitzaldiak, guziak irakurriak eta gehienak argitaratuak, iker lan edo saiaera sakonak dira gehienak. Hoiien artean dugu "La tradición artística del pueblo vasco" (bi hitzaldi, argitaratuak), Euskal Herriko artista zaharrei buruz hainbeste argi ematen diguna.

Horiez gañera bere anai Bonifazioren estudioak bideratu zituen.

Baina euskaraz egin zuen lana ere ez zen hain txikia. Arestian esan dudanez, gaztetxotatik hasi zen poesiagintzan, baina bere garairako ez nolana hiko. 1882an, Donostiako Lora-Jokoetan bi aipamen eraman zituen, eta urrengo urtean Donostian, Iruñan eta Markiñan saritua izan zen. Markiñan, bertako Euskal-Jaietan, D'Abbadie jaunak jartzen zuen ontzako urrea eraman zuen. Poesiaz gainera kondairazko ipuiak ere idazten zituen eta hauetako batekin ere saria jaso zuen. Estudio, saiaera eta beren inguruko zenbait hitzaldi ere emanak zituen euskaraz. "Euskalerriko itsas-gizonak" Euskal-Esnaleetako liburuxka batean argitaratua, gai honi buruzko estudio sakon bat da, eta beste horrenbeste esango genuke Euskaltzaindian sartzerakoan Mogeltarrerri buruz eman zuen hitzaldia, "Euskera" aldizkarian argitaratua.

Eta hitzaurreak? Zenbat eta zenbat libururi egin zizkion? Hemen ere, bere ogibidezko lanaren eraginez erdaraz euskaraz baino gehiago egitera behartu zen, baina, esate baterako, Bilintxen liburuari egin zion hura ere ez zen lan makala.

Lan guzietan erudizio handia erakusten du. Liburu zahar eta berri, zein esku-izkribu zahar, denetan nabari du gizon argi eta zintzoa zenaren agiria.

Hil ondorean, 1928an, egile askoren artean hornitutako omenezko liburu bat argitaratu zen, baina ez litzake lan txarra izango bere obra guziaz argitaratzea, liburuetatik aparte hainbeste lan jakingarri aldizkarietan sakabanaturik daudenez gero. Bere ondasun horretatik bada zer ikasirik.

Mañana se cumple el cincuenta aniversario del fallecimiento de Don Carmelo de Echegaray, quien en vida pudo ostentar el título de Cronista oficial de las Provincias Vascongadas, nombramiento hecho en 1896 por las Diputaciones de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya en honor a sus investigaciones históricas.

Autor de numerosas obras en castellano y en vascuence. Dirigido y recomendado por don Aureliano Fernández-Guerra, examinó los códices que se custodian en la Biblioteca Nacional, y los manuscritos, especialmente la colección Vargas Ponce, de la biblioteca de la Academia Academia de la Historia; realizó también detenidas investigaciones en la riquísima biblioteca de El Escorial. Aparte, tomó orientaciones de don Marcelino Menéndez Pelayo, de quien recibió el señor Echegaray la distinción honrosa de nombrarle uno de sus albaceas testamentarios.

A sus numerosos estudios históricos se unen las informaciones de las fuentes de investigación, análisis sobre los fueros, investigaciones sobre artistas y catalogación de monumentos, organización de archivos, etc. Dio numerosas conferencias (todas ellas escritas) y prologó numerosos libros. En vascuence, cultivó desde su juventud la poesía, siendo galardonado en numerosos concursos, y asimismo escribió leyendas, y fue autor de numerosos ensayos históricos y de prólogos a diversas obras. Fue vocal de la Junta Permanente de la Sociedad de Estudios Vascos, miembro de número de la Academia de la Lengua Vasca, correspondiente de la Real Academia de Historia, y delegado Regio de Bellas Artes en Guipúzcoa.

En 1928 se le dedicó el volumen homenaje, pero sería de gran interés agrupar toda su obra completa, que hoy se halla tan desperdigada, y de tan difícil acceso porque la mayoría se halla agotada.

1975-XI-3.

OHARRA: "Karmelo Etxegararen historia iker lanak", *Egan* aldizkariaren 1975 urteko 1-6 zenbakiaren 28/32 orrialdean.

PEDRO BOSCH GIMPERA IKERTZAILEA

Duela urte bete hil zen Pedro Bosch Gimpera ikertzaile jakituna. Garai berean zerbait idatzi nahi nuen, baina beste zeregin batzuk galerazi zuten nere asmoa. Orainzkeror hor geldituko zen asmoa asmo, inoiz betetzera heldu gabe, oraintzu, bi aldiz, bere oroitzua izan ez banu.

Bere aspaldiko lan asko, Historia zahar, arkeologia eta etnografia estudiantetarako, oraindik oinarrizkoak ditugu. Eta gaiok hain gogoko ditudanez, ahaleginik egin dut liburuok handik edo hemendik lortzeko. *Historia de Oriente* bi tomoak, 1927-28an argitaratuak, uste baino merkeago aurkitu ditut Barcelona-ko liburu-denda batean. Bere *Etnología de la Península Ibérica*-rekin ez dut izan holako suerterik.

Bere ikasle izanak eta orain Arkeologiako irakasle den Tarradell-ek dionez, lan horiek, hain zaharrak direlarik ere, beren chunetik hirurogeiko partean baliozkoak direla.

Azken "Munibe" eskuratu zait, aurtengo 1-2 zenbakiak osatzen dituena eta Juan Mari Apellanizen lan eder batekin aurkitu naiz. Neolitos garaitik Metalen garaira arteko azterketaren aburu berriak agertzen dituena. Apellanizek Santimamiñe eta ingurua hartzen ditu onharri lehengizonen lurrontzietatik eta bestelako lanabesetatik irizpide berriak emateko. 1973an argitaratu zuen *Corpus de materiales...* lanaren ondorioak dira. Lan teknikoaren benetan. Teoria aldetik ikusten dugu Bosch Gimpera-ren aldetik ez doala, baizik ondorengo Martin Almagro hurbil. Hala ere, Apellanizek aitortzen du Bosch Gimpera-ren hasierako oinharrieri esker ezagutu direla ondorengo aurrerapenak. Hemendik ikusten dugu, Kataluña-ko Arkeologiaren aita izan zela hemengoan hastapenen bideak markatu zituen. Izan ere, T. Aranzadiren adiskidea zen, biak Barcelonako Unibertsitatean irakasle zirenez.

Pedro Bosch Gimpera-ak hemengo Arkeologiaz jarri zituen teoriako oinharriak trikuharrieri (dolmeneri) buruzkoak izan ziren. Lehen batean Portugal aldetik ekarritakoa zela uste zuen, geroago bestelako iritziez aldatuz joan bazen ere. Teoriak izan dute aldakuntzarik, baina lanerako plangintzak hor daude bere laguntzaz markatu ziren bezala. Gainera, pozgarri zaigu, Apellanizen lanetik ikus dezakegun bezala, urteak igaroaz ere hemengo ikerketaz arduratzen zela jakiteak. 1923 jarri zituen lehen teoria haiek, geroago, 1932 zuzenketaz berrituko zituenak. J. M. Barandiaranek egiten zituen azterketak eta sintesisek arretaz jarraitzen zituen. Eta ondoko ikerketak eta teoriak ezagutu ondorean berearen zuzenketak egiten jarraitu zuen.

Bestelako lanik ere egin zuen Euskal Herriari buruz, J. Bilbaoren *Eusko-Bibliographia* (Ed. Auñamendi-k argitaratua) dugu lekuko. Obra

honen bigarren tomoa ikusi besterik ez dago, gure herriarekin zer ikusirik duen lanez 106/108 orrialdeak erakusten digute.

Mexico-n hil zen igazko urriaren 9an, 83 urte zituelarik. Izatez Barcelona-n jaio zen 1891ko martxoaren 2lean.

Bere espezialitatean mundu guzian zuen ospe handia, eta Kataluñan bertan zer esanik ere ez. Unibersitatean nortasun handiko maisua izan zen eta Kataluñako Arkeologia Eskolaren sortzailea. Gazterik, Barcelona-n bertan Filosofia eta Letrak estudiatu zituen, eta greko literaturaz izan zituen bere lehenbiziko kezka. Madrid-en eta Alemania-n gehitu zituen bere estudioak. Dotoradutza egin ondorean ososorik sakondu zen Arkeologia eta Historia zaharrean, bere zaletasunak hontan finkaturik. Barcelona-ra itzultzean bertako Unibertsitateko irakasle, eta historia aurreko ikerketaz arituko ziren mihintegien sortzaile izan zen. 1919 Katalan Unibertsitateko Batzar nagusi bat antolatu zuen, eta ondorean "Servei d'Investigació Arqueologica del Institut d'Estudis Catalans" antolatu zuen.

Bere herriaren alderako maitasuna erakutsi zuen, eta bere jakintza-
ren itzala lagungarri izan zen Unibertsitateko ikasleen artean kataluiniako hizkuntza eta kulturaren alderako kezka sartzeko. Bere *La universitat i Catalunya* liburuaren sarreran agertzen duen bezala.

Ibero eta kelta azternategietan arkeologia lanetan aritu izan zen. Matarranya, Maestrazgo-ko pinturetan eta Sant Cugat del Valles-ko monastegian ikerketak egin da gure mende honen lehen partean. Eta geroago Ampurias-ko azterketetan zuzendari izan zen.

Bere aspaldiko lan haieri esker Espainiako Arkeologia azterketen oinharriak jarri zituen. Zientzia hoietaz anitz idatzi zuen, bibliografia handi baten jabe da eta bere agiri horiek balio handikoak ditugu. Bere *Etnología de la Península Ibérica*, esate batera, oraindik ere oinharritzko lana da gai hontaz zerbait egin nahi duenarentzat.

1933tik 1939ra Barcelona-ko Unibertsitateko erretora izan zen. Gerraondorean, desherriturik, Oxford-en irakasle izan zen, baina Europako gudaketagatik Amerika aldera jo zuen, Panamá eta Colombia-an egon ondorean Mejiçora jo zuen 1941ean bertako Unibertsitatean irakasle izateko. Han bertan ere Arkeologia lanak jarraitu zituen bere heriotzara arte.

El 9 de octubre de 1974 falleció en México el profesor Pedro Bosch Gimpera. Que no pude ocuparme de él en el momento oportuno por razones que no vienen al caso. El último ejemplar de la revista *Munibe* de

la "Sociedad de Ciencias Naturales Aranzadi" me ha traído a la memoria al singular investigador catalán, fundador de las bases de la investigación Arqueológica de Cataluña, que introdujo moderna metodología para estos estudios en la Península, y por tanto en nuestra tierra vasca; mas en lo que respeta del Neolítico a la Edad de los Metales, como muestra J. M. Apellániz en su trabajo de la aludida revista *Munibe*.

P. Bosch Gimpera nació en Barcelona en 1891. Estudió Filosofía y Letras para ampliar estudios en Madrid y Alemania. Doctorado, se entregó intensamente a la Arqueología e Historia antigua. Profesor en la Universidad de Barcelona, creó seminarios de investigación de Prehistoria e Historia antigua, fundó la Escuela Arqueológica Catalana, y publicó valiosas obras llamadas a ser durante varias generaciones básicas para estas disciplinas. Su obra científica a través de libros y revistas especializadas constituye una bibliografía vasta y de gran valor documental. Únicamente de sus trabajos relacionados con nuestra tierra, J. Bilbao le dedica las páginas 106/108 del tomo II de su voluminosa obra *Eusko-Bibliographia* (Bibliografía vasca editada por Auñamendi). *Etnología de la Península Ibérica*, *Historia de la Antigüedad*, etc. son sus obras fundamentales.

Investigó en yacimientos ibéricos y celtas, Matarranya, Maestrazgo, Monasterio de Sant Cugat del Vallés, etc., y fue director en Ampurias.

Desde 1933 rector de la Universidad de Barcelona. En 1939 salió exilado. Sus últimos años vivió en Méjico de profesor de la Universidad, donde también ha llevado a cabo importantes trabajos arqueológicos.

Fue un hombre que amó apasionadamente a su tierra. Organizó en 1919 el Congreso Universitario Catalán y creó el "Servei d'Investigació Arqueológica del Institut d'Estudis Catalans". En 1929 había organizado el Congreso Internacional de Arqueología y en 1935 la Conferencia Internacional de Prehistoria de la Mediterránea.

1975-XII-8.

BITOR GARITAONANDIAREN EHUNGARREN URTEBURUAN

Datorren larunbatean, martxoaren 6an, beteko dira ehun urte Bitor Garitaonandia zena Zaldibarren sortu zenetik, eta egun hori hautatu du Euskaltzaindiak bere laguntzaile edo urgazle zen euskal idazle eta euskaltzale burrukatuari zor zaion omenaldia egiteko.

Bitor Garitaonandia Argia astekariaren sortzaile eta zuzendaria izan zen eta horrez gainera antzerki eta ipuin idazle trebea. Bizkai partean Durangaldeko Zaldibarren jaio zen 1876ko martxoaren 6an, eta Donostian hil zen 1929ko irailaren 3an. Bere bizitzan bete zuen lana handia zelarik ere askoz gehiago espero zitekean hain gazte hil ez balitz.

Bere aita herriko maisu zen. Bitorrek txikitatik erakutsi zuen musikarako zaletasuna, tiple-abots ona omen zuen eta bere aitak zortzi urte zituenerako Ermura bidalia zuen musika ikastera eta handik laster Durangora Kruz Gabiolaren irakaskintzak hartzera.

Orduñako Jesu-Lagunak tiple on baten bila zabilatzatenez, harako hautatu omen zuten, hamahiru urte zituelarik. Orduñan batxilerra estudiatzeko aukera izan zuen eta handik Salamanca-ko Jesu-Lagunen etxera jo zuen apaiz egiteko asmoz. Apaiz egin ondorean Zamora-ko katedraleko kantaria izatea irabazi zuen. Lau urte ondorenean Donostiako Jesuitetara kantari etortzeko aukera izan zuen eta hemen hasi zituen bere euskarazko lanak. Intzagarai zenak zionez, aldi hartan ez omen zen elizkizun nagusirik Bitor gabe, musikaz ezer goratu behar bazen bera omen zen aurrenengo. Euskal Herri guzikoak Lourdes-era erromes joan zirenean ere musika zuzendari bera izan omen zen.

Jose Maria Irure jaunak aztertu zuen B. Garitaonandia zenaren bizitza, hau hil ondorean eman zuen hitzaldi batean (hitzaldi hau Euskal-Esnalea aldizkarian argitaratu zen, XX, 1930, 318. zenbakian). Bertan aitortzen duenez, Bitor Donostiaratu zen garai hartan, euskaraz ba omen ziren aldizkari politikak eta euskararen alde lanean gogor ari zirenak, baina batzuk jakitunentzako zirala-ta, besteak euskara aditu-ezinezkoa zebil-tela-ta, edo banaka banakak baizik ez zitzaizkion herriari eskuetaritzen. Bitartean, zerbait irakurtzekotan nahi ta nahi ez erdaraz egin behar. Berak zionez, errua ez zen herriarena bakarrik; jakin nahia beheko mailetara ere sartzea ez zen harritzekoa, eta jakin nahi hori asetzeko euskaraz ez zela ezer aurkitzen eta bide berriren bat hartu beharra zegoela. Euskara gordetzeko herriari euskaraz irakurtzen eta idazten erakustea zela bide bakarra, eta bere adiskideekin asteroko berria sortzea pentsatu zuen.

Garitaonandia zenak markatu dituen asmoetako astekariaren helburuak: Euskal Herria euskal-elertiaz zaletuarazteko, jakin nahia asetzeko, euskaraz zer irakurri eskaini, herri irakaskuntza era guztietan eragitzeko: Euskal Herriko ohiturak azaldu eta maitarazi. Leopoldo Elio Gasteizko apezpikuaren baimena lortu zuten, 1921ean, eta urte berean sortu zuten Argia izeneko asterokoa, Bitor zuzendaritzarako aukeratuz. Hil arteraino bere zuzendari izan zen. Zazpi urtean. Eta, zazpi urte hoi

buruan zaspimila ale ateratzen ziren. Beraz, euskarazko kazetaritzarentzat abantaila handia izan zen.

Horrez gainera, 1922tik Argiaren Egutegia argitaratzen hasi zen, almanaka gisa. Bai asterokoak eta bai egutegiak arrakasta handia izan zuten 1936ra artean. Gudarekin suntsitu ziren.

Argia hasi zen urte berean, 1921ean, Bitor Garitaonandiak bi eliz-liburu argitaratu zituen, *Argi-Donea* eta *Argi-Done laburra*.

Baina beste idazlanik ere eskaini zigun. 1919an Euskal-Esnaleak bere babespean eratzen zituen hitzaldietarik bi eman zituen, *Usandizaga, bere bizitza ta eres-egikuntza* gaiez, gero 1920an "Itzaldiak" izeneko liburuxkan argitaratuko zirenak. Lan jakingarria benetan, musika alorreko jakintzaz mamiturik.

1922an Euskaltzaindiak argitaratu zion *Ipuin laburrak umetxoentzat deitu liburua, eta 1925ean, Euskaltzaindi berak bere urgazle edo laguntzaile izendatu zuen.*

Baina, literaturaz, Argia astekarian agertu zuen lan kementsu eta burutsuaz aparte, antzerkigintzan eman zituen bere lanik ederrenetakoak. Hiru lan argitaratu zituen, zein baino zein politagoak: Iziartxo, 1917an Donostiako Udaletxeak saritua eta urte berean errepresentatua izan zena, 1918an lehen aldiz argitaratua; Aitona ta billoba 1920an argitaratua; eta Ongillearen saria, 1922koa. Antzerkiok oraintsura arte errepresentatuak izan dira.

Bere adinik helduenean, jakintza mailak igaro ondorean eta lanean kementsu ari zela hil zitzaigun berrogetahamahiru urtekin.

El próximo sábado, día 6 de marzo, la Real Academia de la Lengua Vasca, Euskaltzaindia, le rendirá homenaje al escritor Víctor Garitaonandía en su pueblo natal de Zaldibar (Vizcaya), con motivo del centenario de su nacimiento.

Víctor Garitaonandía, sacerdote, músico y destacado escritor eúskaro, era miembro correspondiente de Euskaltzaindia. Alcanzó renombre con sus intervenciones músico-religiosas en los años veinte de la vida donostiarra. Pero se distinguió particularmente en actividades literarias en vascuence. Fue uno de los fundadores del semanario Argia en 1921, del que tomó su dirección que llevaría hasta su fallecimiento en 1929. Durante su mandato, la tirada del semanario Argia, alcanzó la cifra de 7.000 ejemplares.

En 1921 publicó dos obras religiosas, "Argi-Donea" y "Argi-Done laburra", que tuvieron varias ediciones. Creó el almanaque "Argia'ren Egutegia" al arrimo del mencionado semanario. En 1919 dio dos conferencias sobre la vida y obra de Usandizaga, y que un año más tarde se publicarían en el libro "Itzaldiak" de Euskal-Esnalea. En 1922 Euskaltzaindia le publicó un libro de cuentos infantiles, "Ipuin laburrak umetxoentzat". Pero su producción literaria de mayor importancia son sus tres obras teatrales: "Iziartxo" que en 1917 mereció el primer premio del certamen del Ayuntamiento de San Sebastián, obra que fue representada aquel mismo año por la Academia de Declamación, y que vio la luz en libreto un año más tarde; a la misma le siguieron las obras "Aitona ta biloba" (1920) y "Ongillearen saria" (1922).

Falleció a los 53 años, en plena actividad literaria y al frente del citado semanario eúskaro, Argia.

1976-III-1.

ISIDORO DE FAGOAGA, KANTARIA ETA IDAZLEA

Egun batzuk dira Isidoro de Fagoaga nafar kantari eta idazle handia hil zela. Berakin mntelektual eta euskaltzale bikain bat galdu dugu.

Isidoro, Bidasoako Beran sortua zen 1895eko apirilaren 4an; operako tenor bezala eta saiolari bezala agertu zuen bere nortasuna; bere lanetan ez ezik, Martin Ugalderekin *Hablado con los vascos* liburuan ere argi lagatzen du bere nortasun handi hori. Liburu hontatik ikusten dugu haurtzarotik ze kezkatia zen eta ze gazterik irten zen munduz mundu barne kezkak eraginik eta kantari bezala helburu batzuk lortu nahirik. Hogei urtekin joan zen Italiara eta Parma-n irabazi zuen Conservatorioan estudiantzeko beka, Toscanini, Campanini eta Pizzetti-k estudiantu zuten toki berean.

Bere gogoia bete zuenez, bederatzi alditan parte hartu zuen Milánekoko Scala famatuan Toscanini, Elmendorff eta Sigfrido Wagner (Ricardo-ren semea) aipatuen zuzendaritzapean, Wagner-en obra guziak kantatuaz eta Robbiani-ren *Ana Karenina* eta Pizzetti-ren *Arrotza* lehen aldiz emanez. Era berean ibili zen Erroma-ko Operan, Napoles-ko San Karlosen, Turín-eko Regio-n, eta hitz batean, Italiako saloirik handienetan, Alemanian, Espainian eta Hego-Ameriketan. Hemen, Guridiren *Amaya*

berak eman zuen lehen aldiz. Scala-ko orkestarekin Columbia-k grabatu zizkion Wagner-en obrarik berezienak, *Parsifal*, *Tannhauser*, eta abar, eta *Hirukoitzaren* parterik berezienak. Nonbait, Ugaldereen liburutik ikus genezakeanez, *Parsifal* eta *Walkiria* zituen operarik gogozkoenak.

Italiako egonaldian, gaztaroan, ordu libreetan literaturaz eta arteaz aldizkarietan eta egunkarietan idazten hasi zen. Milán-en eta Bolonia-n hitzaldiak eman zituen Bayreuth-era egin zuen joan-etorriari buruz.

Baina 1937an eten zuen operako tenor bezala jarraitzea, bere borondatez utzi zuen nazi-fazistek garai hartan egiten zituztenen protestaz, eta hala agertu zituen bere arrazoiak *Pedro Garat*, "*El orfeo de Francia*" liburuaren sarreran. Geroztik intelektual bideak soilik eraman zituen.

Intelektual ekintzan "Gernika" izeneko aldizkariaren sortzaile eta zuzendari izan zen, izen bereko elkargo baten inguruan argitaratuaz. Lehen partean Donibane-Lohizunen eta gero Buenos Aires-en. Aldizkari honetan hiru edo lau hizkuntzazko lanak argitaratzen ziren eta bertatik ezagutu nituen nik Iratzeder, Jon Mirande eta beste batzuk. Oso irekia zen, era askotakoak idazten zuten eta eztabaidarik ere sortzen zen, baina hala ere zuzendariak aski ongi zekien gauzak bideratzen eta baretzen. Gainera, bere idazkiak jakingarriak izaten ziren. Unamuno eta Iparragirrerri buruz orduan idatzi zituenak ahaztu ezinezkoak dira. Hoiek, gero, bere liburuetan datz.

Gutienez bost liburu idatzi zituen, zein baino zein hobeak, eta beste lan asko hor gelditu dira aldizkarietan sakabanaturik. Azken urteotan Amigos del País-ko Boletinean lan sakonik idatzi digu, euskal operari buruz, Donibane-Garaziko Huartez eta abar. Euskal Opera Yon Etxaidek euskaraturik "Egan" aldizkarian argitaratu zen 1974an. Fagoagak erdaraz idazten zuen, euskalduna izanik ere gaztetxotatik hainbeste urtez herbestean ibilia zenez euskara zerbait moteldua zuen eta idazteko ohiturarik ez zuen hartu. Hala ere, nerekin beti euskaraz mintzatzen zen.

Aspaldiko urteetan Buenos Aires-ko "La Prensa"n idatzi du eta azkenaldi hontan Donostiako "El Diario Vasco"n.

Baina bere liburuetan uzten digu bere lumatik irten diren lanik onenak *Pedro Garat*, *El Orfeo de Francia* (Buenos Aires, 1948), E. Gandia, G. Marañon eta J. Garatek goraiapatutako liburua, Pedro Garati buruz egin denik biografiarik hoberena noski. Frantsiako krisi handietako pertsonaje hau, erregeen gorteko kantaria. Izan ere nork eraman zezakean bizitza adieraztea beste kantari handi batek baino hobeto? Honegatik, kantaria eta bere ingurua barnetik erakusten ditu Fagoaga idazleak.

Garatarrendako grina sartu zitzaion eta *Domingo Garat, El Defensor del Biltzar* (Buenos Aires, 1951) idatzi zuen, matxinadaren ondorean Uztaritzeko Biltzarrak defenditu zituenari buruz. Liburu honetan, Domingoren bizitzaz gainera, garaiko politika giroa eta euskaldunen Biltzarren alderako jokabidea sakonki estudiatzen ditu. Mugazandiko euskaldunak beren eskubideak noiz eta zelan galdu zituzten ezagutzeko libururik onenetakoa noski. Hoiien ondotik ahaideko zen Jose Garatena ere egin nahi zuen. Hau bai zen Justizia ministro Frantsiako erregea sententziatu zuena. Familiko hiru Garat hoiien bizitza eta egintzak adierazi nahi zituen, baina Jose-renik ez zuen bukatu.

Retablo vasco (Zarautz, 1959) euskal kantari eta musikarien berri ematen du, Huarte, Ravel, Pacii, Gayarre eta Eslava. Baina liburu erdia baino gehiago Gayarrerri buruzkoa da. Julio Enciso-ren memoriez gainera beste osagarri asko ematen dituena. Eta, Gayarre aztertzeo era berriak, beste kantari bikain batena izateaz aparte. Isidoro ber-berak 1950ean Gayarretarren artxiboan aurkitu zuen Julianen euskarazko gutun bat ere argitaratzen du, lehenago, 1951an, "Gernika" aldizkarian argitaratu zuena.

Unamuno a orillas del Bidasoa y otros ensayos (Donostia, 1964), saiaera laburrez hornitutako liburu eder bat da. Unamuno, Grandmontagne, Wordsworth, Herrera y Reissig, Larramendi, Azkue, Baroja, personajeeri buruzkoek gainera beste ikuskera batzuk dakarzki.

Eta, *Los poetas y el país vasco* (Donostia, 1969) liburuan Victor Hugo, Unamuno eta Francis Jammes, E. Rostand, Loti, euskaldunak Cervantes-en Bizitzan eta lanetan, eta J. M. Iparragirre. Azken hau kapitulurik luzeenetakoa eta interesgarrietakoa ere bai. Hemen ere, gure kantari bohemio hura ikusteko era bereziak zituen, bereziak bezain bereak, zeren berari ere bizitza aski bohemioa gertatu zitzaionez, guk baino era egokiagoz begiratzen daki artista hoiei buruzkoa. Eta aburu jakintsuez aparte, Iparragirrek azken partean Buenos Aires-en 1877an agertu zuen damuzko kantaren zatiak adiarazten ditu, Karlos zazpigarrena uxatuaz, eta berak "Gernika" aldizkarian eman arte ezagutzen ez zirenak.

Musika eta antzerkiaren aldera grinaturik zegoen honek, azkenik *El teatro por dentro* eskaini zigun. Hoietara bezain Euskal Herriaren alde grinatua zegoen gizona, martxoaren 15ean hil zaigu.

Euskaldungoa bizi den arte irauendu bere oroitzak gure herrian.

El día quince de marzo acaba de fallecer Isidoro de Fagoaga, cantante y escritor navarro, nació en Vera de Bidasoa el 4 de abril de 1895. Parte de su vida y su talento quedaron plasmados en la obra *Hablando con los vascos* de Martín de Ugalde.

Tenor lírico de óperas wagnerianas, que actuó durante nueve temporadas en la Scala de Milán bajo la dirección de Toscanini, Elmendorff, y Sigfrido Wagner (hijo de Ricardo) interpretando la totalidad del repertorio wagneriano. Actuó en los principales escenarios de Italia, Alemania, España y Sudamérica.

Desde muy joven, en Italia, en períodos de asueto, escribió sobre temas literarios y artísticos. Allí donde fue, llevó sus sentimientos patrios, su amor y su fidelidad a la tierra que supo mantener aún cuando se hallaba en la cumbre de su fama. Estos sentimientos fueron los que le impulsaron en 1937 a interrumpir su carrera artística en protesta a los abusos nazis, como manifestó en la introducción a su obra *Pedro Garat, El orfeo de Francia*, y se entregó de lleno a actividades de carácter intelectual, cuyo resultado testimonian sus libros: *Pedro Garat, El Orfeo de Francia, Domingo Garat, el defensor del Biltzar, Retablo vasco, Unamuno a orillas del Bidasoa y otros ensayos, Los poetas y el país vasco* y por último *El teatro por dentro*. Además de numerosos artículos y ensayos en revistas especializadas, siendo entre otras colaborador asiduo de "La Nación" de Buenos Aires. Fue uno de los fundadores y director de los cuadernos literario-culturales "Gernika", de la Asociación de su nombre, publicados en Saint-Jean-de Luz y Buenos Aires entre los años 1947 y 1953.

Este gran humanista, navarro de pro, se destacó como singular personaje en las artes y en las letras, y su memoria ha de perdurar entre nosotros.

1976-III-29.

Joxe Erramun Zubillaga

EUSKALDUNAK ARGENTINAN

"Aranzazu" aldizkariak apirileko zenbakian zekarren Aztiriren artikulua bat, "Euskaldun jator bat hil da Argentina-n" izenekoa, eta bertatik jakin dut Joxe Erramun Zubillaga Bedaioarraren hil berria.

Emigrante baten ibileraz bi liburu eder argitaratu zituen euskal idazle hau abenduaren 25ean hil zen Buenos Aires ondoko Ramos Mejia herrian.

Joxe Erramun Zubillaga Bedaion sortua zen 1891. urtean eta hogei urte zituanetako joan zen Argentinara. Bere bizitzaren azken partean orrialde ederrik idatzi zigun, hizlaxoz, bere ibilereri buruz. Idazki horietatik ikusten dugu euskaldunak urrutiko lur haietan izan dituzten langintzak, jokabideak, ekintzak eta ikus moldeak. Zubillaga, bere jakinduria urriarekin ere, oharle bikaina zen, bere lanetatik agiri denez.

Ameriketan ibili ziren euskaldun konkistadore eta emigranteei buruz berri asko bildu zituzten Segundo de Ispizua eta Pierre Lhandek. Baina gure artean gutiago ezagutzen dira Francisco Grandmontagne-ren "Los inmigrantes prósperos" liburuaren orrialdeetan datozenak. Grandmontagne izan zen joan zen mendearen azkenaldean Jose R. de Uriartekin batean "La Vasconia" aldizkaria sortu zuena eta bere zuzendari izan zena. Aipatutako liburu horretan Buenos Airesko euskarari buruzko berriak ere ematen ditu. Baina Ildefonso Gurrutxaga azpeitiarra herbesteraturik hara joan zenerako, berak esan zidanez, ez zen ezer gelditzen euskalki berri bat sor zitekean ustezko "euskara bonarense" hartatik. Gainera, liburu hortan argitaratzen dira gure Iparragirrek Ameriketan zehar izan zituen gora beherak, Anjela Kerexeta bere emazte zenari jasoak.

Antzerako liburuak izango dira hor-hemen eta hoiiek fitxatu beharra dugu gure herritarren berriak, gizontasun eta gizonkeriekin batean, Amerika aldean izan zituen jokabideak jasotzeko. "Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos" delako aldizkariak Buenos Airestik holako lan ederrik bildu izan du bere orrialdeetan, baina oraindik gehiago ahailegindu behar litzake.

Urteak dira, nere aldetik, mundu irekiari begira tokian tokiko literaturetatik zerbait ezagutu nahirik irakurketa luzeeri loturik ibili nintzena, eta Domingo Faustiko Sarmiento-ren "Facundo" eskuratu nuenean, Argentinako giroaz zerbait jakin nahiaz, harriturik gelditu nintzen liburu berari erantsirik zetorren "Recuerdos de Provincia" ezagutzeaz. Zenbat eta zenbat berri gure jakingarri! Liburu honetaz zerbait idatzia du aipatu dudan Boletín hortan Justo Garate adiskideak, baina bada oraindik zer jaso eta zer iker. Liburu horretan, "Recuerdos de provincia" delakoan, ematen ditu, esate baterako, Malleatarren berriak, Juan Eujenio Mallea-gandik hasita. Malleatarrak, mediku eta idazle, Argentinaren kulturagintzarako gizon on asko emanak dira, gure egunotako Eduardo Malleara arte behinik behin. Honek beronek ere lan askotan ematen ditu holako berriak; Sarmiento bera ere ahaidekoa bai zen.

Baina emigrazio hoiekin oroitzeaz, euskaldun idazleak ezin ahaztu. Ifar Euskal Herrikoak bertsoz agertu zizkiguten Montevideo-rakoak, esne saltzaileenak eta abar. Baina J.A. Irazustak indianoen ohiturazko eleberri bat idatzi zigun, "Joañixio" izenekoak, eta bere ibileren kontraerak "Bizia garratza da..." izeneko liburuan. Bigarren hau tristea da, gehienetan tristeak diren bezala munduz mundu irten beharra izan duten gizonen bizitza. Orainago Sabin Irizarrek eskaini zigun "Txingo", gertaldi eta ibilkeriak, euskara bizi eta gihartsu batean. Baina haritik landa joan ez gaitezan, bedaiotarragana itzuliko gara.

Hamabi urte datoz Auspoa liburutegiak Joxe Erramun Zubillagaren "Lardasketa" argitaratu zuenetik. Berrogetahamar urte kasik euskaraz mintzatu gabe igaro ondorean hasi zen Zubillaga bere "ibilli-aldiak lardaskatzen" euskara idatzian jartzeko. Lehenbizi, Nafarroa eta Gipuzkoa tarteko Bedaioko mendietan artzai izana, gero Bahía Blanca-n esne-salketan aritu zen zazpi urtez. Handik, aspertu zanean, Buenos Aires-era jo zuen eta beste irabazpiderik ezin aurkituz, hasi zan han ere esneketari. Ondorean, kafe-etxe bat hartu zuen bere kontura eta morroi bat ipini zuen esne-partitzen. Eta hogetahamazazpi urte zituela ezkondu zen Mariana Saldubehere lapurtarrakin. Baina bere irapazpide nagusi-ena geroago eraiki zuen: Beti Jai izeneko frontoia, edari eta janari tokiekin. Urteen joan-etorrian tratulari zuhurra bihurtu zen, eta Argentinako dirua beheraka ikusi zuenean, balio handiz saldu zuen etxe hori. Hastapen latz haiek egoki garaituaz dirutu zen.

1969. urtean "Euskaldunak Argentina'n" izeneko liburua idatzi zuen, 1972an Buenos Aires-ko Ekin euskal argitaldariak inprimatua. Liburu honetako euskara ez da berdina, neolojismoz beterik dator, euskara bizi eta jatorretik lehen liburua baino urrutiago noski. Honegatik, bere irakurketa nekezagoa eta aspergarriagoa da. Baina agiri jakingarri asko dakarzki.

Beste bi liburu utzi omen ditu argitara gabeak: "Ene sorterria" eta "Aralar"ko lapurra" izenekoak. Lehenengoan bere sorterriaren adiarazpen zehatz bat ematen omen du eta bigarrenean Aralar mendian gertatu zen lapurketa baten kondaira. Behar bada argitaratu zituen biak bezain onak ez dira izango eta gutiago bigarrenaren euskara motaz badatoz.

Dena dela, hor daude "Lardasketa" eta "Euskaldunak Argentina'n" bi liburuok, euskaldunok munduz mundu zer izan diranen historiagin-tzarako kronika bezala, eta euskal literaturaren baliagarri.

Por el número correspondiente al mes de abril de la revista Aránzazu he sabido del fallecimiento de José Ramón Zubillaga en Buenos Aires.

Zubillaga nació en el barrio de Bedayo de Tolosa en 1891 y con veinte años emigró a la Argentina, Pasó sus primeros años en Bahía Blanca, dedicándose como otros muchos coterráneos a la venta de la leche. De allí pasó a Buenos Aires, donde pronto puso una cafetería por su cuenta. Se casó con una laburdina. Tuvo visión y perseverancia para los negocios y más tarde levantaría un frontón con bar-restaurante, al que le dió por nombre "Beti Jai".

Escribió en un vascuence popular sus memorias de emigrante, que publicó Auspoa en 1964 bajo el título "Lardasketa", y en 1969 escribió una información general sobre vascos en la Argentina; libro publicado por Ekin de Buenos Aires en 1972 con el título "Euskaldunak Argentina'n". Y ha dejado dos obras inéditas a su fallecimiento.

En su día Ispizua y Lhande escribieron sobre conquistadores y colonizadores vascos en América, y narraciones de vivencias otros autores como Grandmontagne y Sarmiento. Más algunos autores eúskaros, Juan Antonio Irazusta, Sabin Irizar, etc. Todos ellos dignos de consideración para un estudio del comportamiento de los vascos en tierras americanas. Sin olvidar, desde luego, los numerosos trabajos que en vascuence y castellano se han publicado en el Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos.

Las narraciones de José Ramón Zubillaga (q.e.p.d.), no desmerecen junto a los renombrados autores.

1976-V-3.

LOUIS DASSANCE (1888-1976)

Ipar Euskal Herrian instituzio bat zen Louis Dassance jauna, gure mende honen lehen partetik honerat, mugazandiko Euskal Herrian euskara eta euskal kulturaren inguru izan diren mugimenduen eragilerik zintzoenetakoa, ekintza guzietan aurrenengo agertuaz.

Pilotazale bikaina. Frantziako pilota federazioaren sortzaileetako bat zen eta errebote jokoaren legeak jarri zituen. L. Bombín eta R. Bozas-Urrutiaren "El gran libro de la Pelota"-ren lehen tomoan ikus geneza bere lan bat errebotean erabiltzen diren legeri buruzkoa, J. Elissaldekin batean egina. Eta pilotaz ari delarik ere ezin ahaztu bere

barnean zeraman euskaltzaleetasuna; lanaren bukaeran hara zer zion: "Euskara ongi da liburuetan... mila aldiz hobeago euskaldun plaze-tan!!!".

Ogibidez laborari injinerua zen, Paris-ko Institut National Agron-omique delakoan estudiatua, eta laborarien eta herritarren intereseri haina atxikia zen euskal kulturari.

Euskaltzale andana batekin "Gure Herria"ren sortzaileetako izan zen 1921ean. Urte berean sortu zuten "Eskualzaleen Biltzarra" eta 1925ean Jean Etchepare medikuaren ordeztu ezarri zuten buru eta 32 urtez iraun zuen elkargo horren buruzagitzan. Behar bada denbora horretan izan ziren alkargo horren egunik ederrenak, bazkiderik anitz lortuaz, gazte arteko euskal sariketak sortuaz, teatrolariak, bertsolariak eta abar. 1944an "Herria" sortu zenetik bere laguntzailerik kartsuenetako bat izan zen eta bere azken egunak arte kolaboratzen jarraitu zuena. "Gure Almanaka"n ere orrialde ederrik eskaini zigun.

1949an euskaltzain oso izendatua izan zen. Bere sarrera hitzaldia Donostiako Diputazio jauregian egin nahi zen, baina azken orduan debekatua izan zenez, geroago Baionan egin beharra izan zuen. Oraindik ez dakigu zer zen onartzen ez zena, euskaltzaina ala bere "Legion d'Honneur" izatea, zeren orotan bere zerbitzuak zintzo eskaini zituen Dassance jauna Frantsiak ohorez ematen duen titulurik handienan jabe bai zen.

Louis Dassance Lapurdiko Uztaritzen sortu zen 1888ko abuztuaren 20an, eta bere jaioterrian hil da apirilaren 14an.

Euskaltzaindiaren azken batzarrean Pierre Lafitte jaunak eman zizkigun adiskidearen bizitza eta lanen xehetasunak, eta bere hildoari jarraituz eman nezazke berri zehatz jakingarriak.

Gaztaroan, bere lanetatik landa, laketa izan zuen bidez eta xendraz oihanetan gairi ihizan ibiltzea, bazter guzien ezagutza eginez, ohartuz bai hegaztieri, bai landare berezieneri, geroxeago euskaraz eman behar bai zaizkigun hoietaz xehetasun andana bat.

14eko gerran, 28 urte zituen eta bere adinekoekin joan beharra izan zuen gudu bortitzetarat, eta bere egintzegtatik bi medailarekin itzuli zen berriz ere laborantzari oratzeko.

Uztaritz bere sorterrira biziki maite zuen eta bertako historia ondo ezagutzen zuen. Liburuxka bat ere atera zuen Uztaritze zaharraz: "Ustaritz: ses assemblées, sou tribunal". 1939an herriko auzapez, alkate, izendatu zuten eta hogeitaz urtez iraun zuen kargu horretan, 1959an berak gazteago bati utzi arte.

Euskarazko lanik sakonenak "Gure Herria" aldizkarian eman zituen, hor dira bere hitzaldi andana bat, hor Pierre Topet-Etxahun,

Beñat Mardo, Elizanburu eta Goroztarzu poeteri buruzko lanak, Lapurdi zaharreko berriak, bertso zaharrak, pilotari buruzko azterketak eta hor, baita ere, Darrigol gramatikaliariaren berriak. Hortik aparte, esan dugunez, "Herria" asterokoan eta "Gure Almanaka"n eman zituen antiz idazlan.

Anartean Dassance jauna ari izan zen toki-izen biltzen, dantza-jauzi zaharrak jasoaz ikertzen, eta kantak biltzen. Izan ere, "Kantu, Kanta, khantore" (Baiona, 1967), P. Lafitte eta biak gertatua bai da. Eta Azkueren "Cancionero Vasco"ren bigarren argitalpenari oharpen baliosak egin zizkion eraskiñean.

Bere euskararen aldeko ekintza, bizian zehar eten gabekoa izan zen 1957an "Ikas" batasuna bultzatu zuen euskara eskoletan sarrarazi nahiz. Eta 1960an "Conseil de Defense du langues et cultures régionales" deritzan Parisko elkargoko buru-orde ezarri zuten. Gainera, hasera haseratik Baionako "Musée Basque" delakoa onartu eta lagundurik, haren adiskideen buru ere egon zen.

Hitz hoiekin bukatu zuen P. Lafitte jaunak bere adiarazpena: "Bainan bera nor zer zen Luis Dassance jauna? "Gizona" zela erraitea aski dela uste dugu, gizonki eraman baitu bere bizi guzia, zuhurtzia handiarekin, beti denen zerbitzuko, denekilakoa eginez, zuzenki bainan arraiki, pazientzia legetzat harturik, Jainkoa lagun: ezen fededuna zen: ez zuen bere fedez espanturik egiten, bainan ez zuen izkututzen: laket zuen elizan ibiltzea eta aitortzen zuen euskal liturgia berriak barna hunkitzen ziola bihotza."

El 14 de abril falleció en su pueblo natal de Ustaritz, a los 88 años de edad, el destacado vascólogo Louis Dassance. Ingeniero agrónomo de profesión, caballero de la Legión de Honor y miembro de número de la Real Academia de la Lengua Vasca.

El señor Dassance fue uno de los fundadores de la entidad "Eskualzaleen Biltzarra" y presidente de la misma durante treinta y dos años. Fue además uno de los fundadores de la revista "Gure Herria" en 1921, y donde vino dando a la luz los trabajos más interesantes de sus investigaciones en torno a la cultura y literatura vasca. Fundador de Ikas para la difusión del vascuence en las escuelas y miembro del Consejo de Defensa de las lenguas y culturas regionales de París. Colaboró intensamente en el semanario "Herria" desde su fundación en 1944. Sin duda, durante cincuenta años ha sido uno de los personajes más

importantes en la propagación de la cultura vasca en el país vasco de Francia.

Además, Dassance era un gran aficionado a la pelota, y dentro de este deporte a la especialidad de rebote. Miembro fundador de la Federación Francesa de Pelota Vasca, le correspondió a él establecer las reglas de la especialidad citada.

Conocedor de la historia y amante del pueblo que le vio nacer, escribió una monografía sobre Ustaritz. Además, fue alcalde de este municipio durante veinte años.

En la última sesión académica, su gran amigo Pierre Lafitte presentó una semblanza de la vida y obra del distinguido miembro que hemos perdido.

1976-V-17.

JON MIRANDE, ORHOITUZ

Jon Mirande zenaren beste liburu bat plazaratu da. Gazterik joan zitzaigun idazle oroigarri honek sigilu berezia utzi zuen euskal literaturan.

Kriselu argitaldaria, bere ekintza ederrean berriki eman digu Jon Miranderen poema guzietan hornitutako liburua, "Orhoituz" du izen buruzat, liburuaren bederatzigarren poematik hartua eta galdu genuen poeta paristarrez gogoratu nahirik. Poemok Andolin Eguzkitzak bilduak dira eta bere hitzaurrez aurkezten dizkigu.

Mirande euskal poesia berriaren gurasoetako bat izanik, liburu honen garrantzia agiri agirian dugu. Bere poemak ezagutu gabe ezinezkoa litzaziguke gerraondoko poesia berria behar bezala ezagutzea. Liburu sailik berriena dugun Kriselu argitaldarien hamaseigarren alea da. Kriselu bere bizitza laburrean hainbeste liburu eman dituelarik ere, harrizkoa izan da Eibarren maiatzaren 29 eta 30ean izan den liburu azokan ale bat bera ere ez agertzea. Honelako hutsuneak ulertu ezinak dira, eta ez dio onik egiten gure literaturaren mugimenduari.

Jon Mirandek 47 urte zituen hil zenean, 1972ko abenduaren 28an hila aurkitu zuten. Paris-en bertan sortu zen 1925ean, eta garaiko kezkeri loturik, beste zenbait joeren artean, bere gizaldiko esistentziari buruzko pentsakerak ere ikutua zen eta eragin horrek eraman zuen honako poemagintzara:

*Bihar edo etzi
non naiz neu izango?
(Ai! ez naiz ordongo,*

*negar dagit asko,
gorputz, bihotz-minez,
gauzetako minez.)*

Baina bere poeta nortasuna ez zen esistentziaren aldetikako joera horregatik, baizik, beste zenbait gauzaren artean, bereziki, gerraondoko poeteri mezu berria ekarri zielako. Aspertutako topikoetatik hat eta erromantiko atzeratuetatik hat, esan nahi berriak ekarri zituen, arnasa irekiagoarentzat haize berriak ekarriz.

Gogotik estudiatzeari eman zen, baita beti bakardadeetan ibilia eta buruan sartzen zitzaizkion ideiak aski radikalizatzen zituen. Europako egoeraz nazi-fazista politikaren joeretakoa zela jakitzea aski da, bere kasketaldien berri jakiteko. Bere kaxara jardutze honek ez du esan nahi ideietan eta ekintzetan alde onik ez zuenik, ezta gutiagorik ere. Maiz, holako izakerazkoengandik probetxuzko ideiarik asko urten izan du eta Mirandegandik ere ikaskizunik jaso dugu. Batez ere gerraondoko gizaldia literatura berritzera bultzarazi zuenetatik pertsonajerik berezi-entako bat zen Jon Mirande.

Emakume zalea zen eta amoriozko poesiari ere libreki emana zen, hemen garai hartan ohi ez zen bezala. Behar bada Etxeparekoaz geroztik euskal literaturan ez zen aditu berea bezalako poesiarik:

*Ez lotsa izan, ene hau, othoi,
bekhatu del'egiten degun hoi.
Nurk daki bekhatia zer dene?
Ez zuk, ez nik!... Zerbait dakit hale
zirela eder badakit doi-doi.*

Honela, lasai agertuko zituen bere usteak inguruko giroan nola hartuko ziren begiratu gabe. Dena dela, zintzotasunik inork ez dio ukatuko.

Era berean agertu zituen bere ideiak "Euskaldungoaren etsaiak" izeneko lan hartan (Ikus, "Gernika" aldizkariaren 23. zenbakia, 85/87 orrialdeak. Buenos Aires-en 1953an argitaratua). Horrek ez zuen bere alderako giroa hobetu. Eta Euskaltzaindiak "bereak eta bost jasan" zituela, ez zen izan A. Eguzkitzak liburua hitzaurrean dion bezala, laguntzaile zen baina numeroko izateko ezin zuen maioria bereganatu;

honen arrazoiak argi daude. Eztabaidarik izan bazen ere, maioria bere alde ez zuenez alperrikoa zen bere izena aurrera eramanez nahi izatea. Beraz, gauzak hobe da beretik atera gabe uztea.

Euskal poemagintzara ekarri zigunik onena, zera zen, hizkuntza poetikoaren indarra, adiarazpenak agertzeko era berezia, esateko ereri neurriari eta puntuari baino garrantzi gehiago emanez, irudimenari bide irekiagoak ematea. Eta bere irudimen paregabearen bidez ongi agertzen zaiguna da. Holako goxotasun eztsua nabari baita bere poemetan, hizkuntza erabiltzeko eraz. Har dezagun adibidez Undina-ren lehen bertsoa:

*Itsaso hurrunen harmonietan
Uhinen alhaba jaio zinaden.
Geroztik zabilta zure orhoitzan
uharte gardenak ezin eriden.*

Egia esan, Paris-en sortu bazen ere, gurasoak zuberotarrak zituen, eta zuberotarren artean ohi den bezala, herri kantak ongi ezagutzen zituen. Zeren Miranderen poemetan eta gainerako zenbait lanetan argi asko nabari da herri kanten ezagutza hau.

1970ean, Lur editorialak Miranderen "*Haur besoetakoa*" izeneko eleberri laburra argitaratu zuen eta hura izan zen bere bizitzako euskarazko lehen liburua. Artikuluak, ipuiak, saioak eta itzulpenak pilaka argitaratuak dira euskarazko aldizkarietan: Gernika, Eusko-gogoa, Elgar, Egan, eta Igela izenekoetan bereziki. Orain, A. Eguzkitzari esker, lortu dugu bere olerkien bilduma.

"Orhoituz" liburu honetan bada poesia politik eta oharretatik ikusiko ditugun urteak gogoan edukitzen baditugu oraindik gogozko-ago izango ditugu. Honako hauek politenetakoak noski: Igelak, Akelarre, Jauregi hotzean, Orhoituz, Neskatzak, Paris-beuret, Zakhur hil bati, Nil igitur mors ets... eta Oianone.

OHARRA: Artikulu hau publikatu geroztik Gero argitaldaria argitaratu du *Mirande-ren idazlan hautatuak* deritzan liburua.

Jon Mirande (1925 - 1972), parisino de padres suletinos, fue un gran poeta. A él le deben mucho las nuevas corrientes de la poesía euskara actual, así como la nueva canción vasca. El que conocía nuestro cancionero popular y a la vez las nuevas tendencias de la poesía europea, conjugó ambos estilos y difundió nuevos criterios, revalorizando el lenguaje poético muy por encima de las reglas del metro y de la rima, a pesar de que él realizó casi la totalidad de su obra en métrica bien medida, algunas poesías y sus escritos en prosa son el exponente de su criterio. Sus ideas eran muy particulares y su temática, generalmente muy original, era sincera con todas las consecuencias; cantó su angustia existencial, sus amorfos a veces hasta eróticos y ensalzó los antiguos valores míticos.

Tuvo muchas contradicciones consigo mismo y mucho más con los demás. Fue un hombre que sufrió mucho. Al perder a sus padres vivió sólo y apenado y en diciembre de 1972 le encontraron muerto en su casa.

Escribió bastante, tanto en prosa como en verso, e incluso vertió narraciones y cuentos de varias lenguas al vascuence. Pues es preciso decir que conocía muchas lenguas. Recientemente, A. Eguzquiza ha recopilado su obra poética completa, que se hallaba desperdigada en varias revistas literarias vascas, y ha publicado bajo el título "Orhoituz", que viene a constituir una de las obras decisivas para el conocimiento de la historia del movimiento literario de postguerra.

1976-VI-7.

XALBADOR (I)

Heriotza mingarri batek ikutu gaitu euskaldunen bihotzak. Eta,

*heriotzeak eginarazten
dauka zombait gogoeta;*

bere omenaldi egunean hil zaigu Xalbador bertsolaria, bertsolari arruntaren mailetatik askoz goragoko dohainez Euskal Herri guzira maitasunez bereganatu zuen gizona. Holako poetarik guti izan du gure herriak, eta nekez sortuko zaigu beste bat. Uste gabeen, oraindik sasoiko,

*behin betikotz isildu zauku
gure errexiñoleta.*

Ber berak bertsolari adiskide baten heriotzaz egin zituenetik hartzen ditugu lerro hauek. Bere izateaz hoberik ezingo genuke asma. Halakoa bai zen Xalbadorren etorria gai sentikor bat mamitzean. Halakoa zen poeta honen biotza. Eta hark lagun maitagarri bati eskainiak orain guk beretzat hartzea legezkoa deritzagu.

Azaroaren zazpian, igandez, Euskal Herri guztitik heldutako jendez bete zen Urepel, Xalbadorren sorterrria. Alde guzietakoak erakutsi nahi zioten bereganako borondatea eta zenbait sari. Bere bigarren liburua ere han aurkezten zen. Ni ere goizean goiz harako abiatu nintzen, baina bidean izan nuen ezbehar bategatik gelditu nintzen bertaraino heldu gabe.

Bihotzeko eritasunez omenaldian bertan eramán zuen herioak, emozioz leher eginik, eguneroko berrietatik irakurleak dakien bezala. Honegatik, ez naiz jardungo gauza bera esaten eta bertsolari adiskididearen artegintzaz eta gizentasunez oroitu nahi dut.

“Herria” eta “Gure Herria” aldizkarietatik ezagutu nituen bere lehen bertsoak, hirurogeia baino lehen. Haietariko bat, “Esperantzarik gabeko amodioa” izenekoa, maiz irakurri ere bai. Egun batean Azkaineraino joan nintzen bera bertsoan entzutearren. 1960tik mugazemendiko txapelketetan hasi zen. Baxenabarreko euskarak ez zion laguntzen gipuzkoar publikoaren aurrean, baina bere bertsogintzaren ederra inork ukatu ezinezkoa zen. Egia esan, ez zen txapelketarako hain yayoa, zeren gaia hain gogokoa ez zuenean bertso oso motelak ere egiten zituen. Beste batzuk betegarri eginak ere hark bezain ederrak egiten zekizkiten, baina berak ez. Berak, gai hunkigarri bat hartzen zuenean bestek baino goragoko mailetatik eramango zuen bere bertsoa. Epai-mahaikoentzat ere ez zen hain gauza erraza txapelketa batean bere balioak neurtzea. Baina baliorik handiena biharamunetik zenbait bertso herrian hedaturik aurkitzea zen. Lehen lehenik mugazandik, bere euskalkitik urbil, baina denborarekin mugak hautsi zituen bere bertsogintza xarmantak.

Bertso horiek bazekarten esaldi eta egitura berririk gure garaiko bertsolaritzara. Hala ere, bere erroa herri kanta zaharretikakoa zuen Xalbadorrek. Bere bertsoak irakurriz laster konturatuko gara Euskal Herriaren kantategiaren jabe zela. “Dohaina eta lana” izeneko bertsoak Otxalde eta Etxahun bertso saioaren oroitzak ekarriko digu, adibidez. Baina artegintza berri batekin. Lehengo bertsolarien gisa, zenbait klitzez baliatzeaz badaki, baina sorketa berrieri begira ariko zaigu. Sorketan aurkitzen zuen Xalbadorrek bere gogoa. Sorketa ideiak, esaldiak eta bertsoaren egitura guziaz eratzeaz. Adibiderik asko aurkituko dugu bere bertsoak irakurtzean, nahiz paperean idatzitakoetarik edo nahiz plazan bat-batean botatakoetatik. Sinbolojiaz ere ederki baliatzen zekien. Hara

1962ko Erregen eguneko saio hartan Donostian agurrez egin zuen hura:

*Egun Erregen eguna da ta
nik ere hartu indarra,
nunbait ni ere Erregen gisa
bidean hasi beharra,
goizean etxetik erten eta
abiatu naiz azkarra,
gero Donostiren par-parean
gelditu zeraut izarra.*

Egun berean, Basarri, Uztapide eta Azpillagarekin batean musean jokatzeari zuzen gaitzat eta berari zegokion partetik grazia bizkor batean aritu zen. Orixek gogoko zuen Elizanbururen "Festa biharamuna", jokoaren partida hain ederki eramanezko bertsoak zirelako, baina egun hartan Xalbadorrek bat-batean jarri zituenak Elizanburuk paperean idatzi zituenak bezain onak ziren. Basarrikin pareja, beste bien kontra egin beharra zuen, eta hara hemen bere txandako hiru bertsoak soilik:

*Zeinek dezake haueri
partida ekendu,
Uztapidek eskuetan
jokua omen du,
nik gaizki eginak otoi,
Basarri, konpondu,
bainan gezur guziak
utzi ene kondu.*

*Baduela dionak
berdin batere eztu,
jokoan nihor ezpaita
nehoiz aski prestu,
etzazutela ibili
horren bertze jestu,
beldurra iduki gutaz
nola gauden esku.*

*Museko berri badakit
nik ere lehenago,
zombait partida tabernan
jokaturik nago,*

Xalbador (Sara, 1960).

*Uztapide erregez
beterik badago,
haundia tira zazu ta
txikira hordako.*

Baina bertso apartekoen artean, bat-batekoetan behintzat, 1965eko Urte Berri eguneko txapelketakoak ditugu. Gaia, emazte hil zenaren soñekoari bi bertso botatzea jarri ziotenean:

*Pentsa zazute alargundu bat
ez daike izan urusa,
dolamen hunek, oi!, ez dezala
ainitz gehiago luza,
orai urtea ziloan sartu
andreñoaren gorputza,
haren arropa hantxet dilindan
penaz ikusten dut hutsa.*

*Geroztik nihaur ere nabila
guzia beltzez jantzirik,
ez dut pentsatzen nigar eiteko
ene begiak besterik;
ez pentsa gero, andre gaxoa,
baden munduan besterik
zure arropa berriz soinean
har dezaken emazterik.*

Baina guzi horiek nonbait ez ziren aski izan Xalbadorren bertso gintza behar bezala ulertzeko. Honelako bertsoak sailean betearren, gipuzkoarrak ez ziren konturatu hoiien edertasunez. 1967ko txapelketan, epai-mahaiak azken saioa Uztapidekin jokatzeko aurrera pasatu zuelako txistu joka hartu zuten bertsoari pare gabea. Txistuak ez ezik bazen han protesta ohiu eta bullarik ere. Baina Xalbador, isilune bat hartu bezain azkar hasi zen agurrezko bertso honekin:

*Anai-arrebak, ez otoi, pentsa
neure gustura nagonik,
poz gehiago izango nuen
albotik beha egonik;
zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik...*

(Une honetan jendea txaloka hasi zen eta ezin jarraituz gelditu zen bertsolaria; gero, honela bukatu zuen bere bertso hau:)

*zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik,
txistuak jo dituzute bainan
maite zaituztet oraindik!*

Egun hartatik gipuzkoarren bihotzak eta begirapenik hoberenak irabazi zituen Xalbadorrek. Orain, Xalbador bezala ezagutzen genuen Fernando Aire gizon maitagarri hura hiltzeaz gipuzkoar jator askok izan dute egun hura beren oroipenean. Geroztik alde hontako herririk gehienetan entzun bait da Baxenabarkoaren abotsa.

Goian bego, fede sendo baten jabe zen Xalbador handia.

La afición al bersolarismo se ha visto conmovida por el fallecimiento de Fernando Aire, "Xalbador", una de las figuras cimeras de todos los tiempos en el género de la poesía popular improvisada: el bersolarismo.

Su extraordinaria calidad de poeta sólo era comparable con el puñado de autores de renombre y los anónimos que engrosaron el rico arsenal del cancionero vasco.

Es este un reconocimiento que el propio pueblo le ha mostrado estos últimos años. Poeta de valía indiscutible y hombre amado por cuantos llegaron a tratarle. Justamente falleció cuando se le tributaba un homenaje popular en su pueblo natal de Urepel.

Además de sus colaboraciones en verso y prosa en las publicaciones "Herria" y "Gure Herria", recorrió los salones y las plazas de todo el país improvisando versos, generalmente de pie forzado. Y, en esta modalidad, cuando el tema tocaba las fibras sensibles de Xalbador, impresionaba al público por su aguda imaginación, la originalidad de las ideas y por la matización en la composición estructural que tan magistralmente llevaba en el conjunto de cada poema. Xalbador conocía bien los esquemas de la poesía tradicional vasca y dentro de sus cánones iba lanzando al viento sus originales poemas. Muchos de éstos fueron recogidos por las buenas manos de A. Zavala y publicados en su colección Auspoa. Xalbador, por sus éxitos, cada vez era más solicitado, y su pérdida ha sido muy sentida.

Este hombre de fe envidiable, que nos ha dejado tan doloridos, ¡ojalá! descanse en paz en el gran homenaje que él esperaba en la eternidad; pues bien merecido lo tenía.

1976-XI-15.

XALBADOR (II)

Odolaren mintzoa, hala du Xalbadorren liburuak izentzat. Bere gogoetazko, bertso hautatuak biltzen bai ditu liburu hontan. Orotarik bada. Baina batez ere, liburuaren bukaeraz jartzen duen azken agurrezko bertsoan ziguna:

*zortaka ixurtzerat hor baitut utzia
herri huni diotan maitasun guzia.*

Behar bada, bigarren titulatzat ongi zetorkion “Xalbadorren testamentua”, Txirritak bera bizi zen artean argitaratu zuen liburu bakarrari jarri zionaren araura. Egilearen sentipen eta pentsameneren bidez, bada hor zernahitarik; ezta bertso liburu soil bat.

Emil Larrereren aintzin solas eder bat du ataritzat. Hitzaurregile honek, “egun oso batez irentsi baidut liburu hau, batean irakurriz eta bestean kantatuz”, dio. Nik ere ezin izan dut eskutik utz liburuaren azkena jo arte.

Larrek aztertzen du liburuaren funtsa. Bi zatitan adiarazten digu egilearen bihotz kezkatia eta hari arantzapetik sortzen zaizkion loreak. Etxea eta familia, lana eta nekea, adiskideak euskara eta herria, Jainkoa eta fedea nola diren Xalbadorren baitan; eta bere artegintzan, gogoetalarari indartsua, poeta edo olerkari seriosa eta irripar eragilea. Hoiek ziren Xalbador bertsolariaren neurri oparotsuak. Ber berak Mixel Monako zenari jarritako bertsoak oroitarazten digu bere buru-bihotzen neurria eta beragatik esan genezake:

*Penetan da etxea, penetan auzoa,
horiekin batean herri bat osoa;
gizon baten galtzea ez baita goxoa,
guziz, gizona bazen zu bezalakoa.*

Odolaren mintzoa deritzan honek bertsolaritzako liburu guzien markak bete ditu. Bertsolari liburuak, gehienetan, era jakineko irakurle-goia izanen dute, bertsozaleen artekoa; baina Xalbadorren liburuarekin ezta holakorik gertatuko. Hain da aberatsa, bai gaiiez eta bai eraz. Herri poesiaren arte aldetik bada zer irakur eta zer ikas. Edozein irakurlentzako aspertu ezinezko liburu da. Gainera, liburuaren haseran, lehen 32 orrialdeak hiz-lauz ditu eta Xalbadorrek honetan ere bere dohainak erakusten dizkigu. Orrialde hauetan bere gaztaroko zaletasunak eta bertsolaritza adiarazten dizkigu, lagunez ere oroituz.

Bertsolaritzaz, lehenago Manuel Lekuonak eskani zigun estudio sakon bat, arte eta teknikaren alderdiak ongi aztertzen dituen, eta historiak ere baditugu A. Zabalak eta S. Onaindiak eginak, baina bertsolariak bere ekinza beren barnetik ikusirik falta zitzaigun eta hau Xalbadorren liburuak betetzen digu; behinik pehin bere ikusmoldetik erakusten diguna.

Xalbadorrek gaztetatik zuen katurako zaletasuna eta gaztetxo zelarik ohartu zen larradietan zituen artzain lagunegandik euskaldunen kantuz. Beraz, euskal kantategia ezagutuaz jo zuen bertsolaritzara. Bertsolari izateko: "Nehork ez lezake sinets eni segurik zonbat gosta zautan", esango digu. Luzaz entseatuz, bere baitan ari eta ari burutzen joan zen:

*Miatu behar laike ahal bezain barna,
lur hoberenak ere baitu bere lana.*

Bertsolari zaharragoengandik jaso zituen erakutsietan, batek esan omen zion, "hobe zela poto egitea, ezen ez arrazoin txar bat emaita pertsuaren bururatzegatik."

Bertsolari ofizioa hartzearen nekeaz ere mintzatuko zaigu. Era berean ofizioa hartzetik irudimenaren bizkortzeaz. Bazekin bertsolaritza ez zela bere etxaldearen onurakor, baita ere osasunaren kalterako, baina hogeitaz laburtuko bazuen ere bere bizia, bere bizitik puxka bat gure herri maitearentzat emateaz konformatzen zen. Honegatik, holako gizon bategandik ez zen harritzekoa honako ateraldi hau:

*Nihori nehoiz ezin dut gorde
ene aurpegi iluna,
gorputza latza badaukat ere
bihotza daukat biguna.*

Neurri eta pundueri garrantzi gehiegi ez ote zion ematen, batek galde egin zionean, hara zer erantzun zion: "arrazoinamendu txar bat ongi

rimaturik, pertsuago da, arrazoinamendu on bat gaizki rimaturik baino. Irinik hoberenarekin egin oreka ere ez da ogi, labean axala egin artean". Baina, hori bai, puntu pobreak salatuko ditu, atzizki soilez edo azken silaba hutsez gaizki osatuak. Bertsu idazteaz ere gauza jakingarri-rik adiaraziko digu. Eta liburu hontako gehienak idatziak dira. Poema handi bat osatzen dutenak, gurasoengandik hasi, sortetxeari, herriari, artzaintzako ogibideari, amodioari, laguneri eta abar, hola jarraituko du liburu mardularen orrialdeak zehar.

Bertso biribilak, mami eta azalez ondo hornituak.

Gipuzkoaz ere asko oroitzen da. Euskaldun deserrituak, ez Espainiak eta ez Frantsiak beren estadupeko lurretan hartzerik nahi ez zituztenak bere etxean hartuko zituela esan zuenetik zenbait eragozpen izan zuen mugazemendik, eta Galarretako frontoian bertsoetan jardutzea debekatu ziotelako, bere sentipenak agertzen ditu 267. orrialdetik, baina probintzia honi zion maitasuna argi ta garbi erakusten digu 313. orrialdetik.

Hizkuntzagatik esaten dituenegatik zer esan? Xalbadorri ere ongi sufriarazi zion gure egoerak, baita ere salatu mintzaira uzten duten anaiak:

*Badakit askoz ere nukela hobe
nehoiz ez agertu ene dolorea;
odolaren mintzoa eduki gordea
nahiko nuke, bainan ezin dut ordea.*

*Hil hobi huntan noizbait norbait balabila,
zure izaitearen herrestoen bila,
lurpetik entzunen du deihadar bipila:
Hemen dago ama bat bere haurrek hila!*

Fede sendo baten jabe zenez, moralaren alderdiak eliz dotrinan edo Bibliako adibidez epaituz baliatzen da. Hontan, bere iritziak, inguru beretik agertzen ditu, eta beti bertsoaren ederra ondo eramanez. Bertso gintzaren tresna nagusia hizkuntza zuenez ez da batere harritzekoa bere hizkuntzaganako maitasun hori:

*Anai-arrebak, entzun ene aho-hotsa:
izaite bat ez daike hezur hutsez osa;
herria da gorputza, hizkuntza bihotza;
bertxetik berextean bitarik bakotxa,
izaite horrendako segurra hil hotza.*

Odolaren mintzoa (la voz de la sangre) es el título de la extraordinaria obra de Xalbador; poeta popular de gran talla, que acaba de fallecer. Lleva prólogo del académico Emil Larre y una larga introducción del propio autor, donde describe su mocedad y sus inicios como bersolari, y expone sus conceptos sobre el arte de la poesía. Esta introducción descubre al Xalbador prosista, que sabe expresarse con gran estilo y precisión en la descripción de las ideas.

En esta obra esencialmente poética, Xalbador canta en primer lugar a sus progenitores, a la casa solariega, a la tierra, a los amigos,... para extenderse a campos más amplios. En toda la obra se perfila su inquebrantable fe y el gran amor a la tierra y a sus hombres, y sobre todo a la lengua que constituye su vehículo de expresión. Se aprecia perfectamente que el autor se ha nutrido en las fuentes claras de nuestro cancionero popular. Pero esto no le impide el ser original, además de gran poeta, y desde ahora se puede augurar que muchos de sus poemas han de perdurar engrosados en dicho cancionero. Es además una crónica contemporánea que quedará como un hito más en la historia de nuestra literatura.

Un libro para leer y para cantar con amenidad. Digo para cantar, porque la mayoría de los poemas van acompañados de música.

Sesenta y nueve fotografías ilustran esta obra editada por Auspoa.

1976-XI-29.

ODON DE APRAIZ-en omenez

Gaur bertan, Arabako Diputazioak eta Euskaltzaindiak omenaldi berezi bat eskainiko dio Odón de Apraiz gasteiztar jator eta jakintsuari. Apraiz Buesa anaiak azkarrak izan dira kultur lanetan eta emaitza ederrik utzi digute beren bizitzaren zehar.

Odón de Apraiz Buesa Gasteizen jaio zen 1896. urteko martxoaren Sean. Historia zientzietan lizentziatu zen eta gai berean Doktoratutza hartu zuen, Salamanca-n eta Madrid-en estudiatu ondoren. "El País Vasco durante la Revolución Francesa" izan zuen tesi lana. Nik dakidanik inon argitara gabea. Bai, ordea, bertako agirien berriak, Gure Herria (1924) aldizkarian argitaratu zituenak.

Euskaltzaindiaren sorreratik bere laguntzaileetarikoa zen, 1919an izendatua, eta 1968an, Akademiaren urre eztaietan euskaltzain ohorezko izendatu zen.

Hamalau urtekin hasi zen euskeraz ikasten, bere kontura, lehen aldiz Abendañon udaran familiakin egiten zituen egotaldietan, hala holako metodoak erabiliaz. Eta bere karrerako lehen urtea aprobatu zuenean, hamazazpi urte inguru zituela, Aramaioara joan zen "euskarak hartzera", garai hartan Eibartik Hagurakin aldera "erdarak hartzera" joaten ziren bezala. Beraz, Kintanak eta Tobarrek urrengo "Euskaldun berriekin euskaraz" saileak tokia emango diotela uste dut. Ondo irabazia bai dauka.

Ogibidez, Geografia eta Historiako katedratiko izana da. Eibarren Errepublikara garaian Institutoa iriki zenean, bertara etorri zen irakasle. Nik orduan ezagutu nuen, mutiko bat nintzela. Hezikuntzan itzal handia izan zuen eta herrian ondo ikusia zen. Gerrarekin bukatu zen Instituto hura eta geroztik urte askoren buruan ez nuen bere berririk izan. La Laguna, Reus eta Gasteizen irakasle izan zen ondoko urteetan eta bere sortiri honetan jubilatuta zen.

Bere lanik gehienak argitaratu gabe zituen eta orain, bere omenaldi egunez, Arabako Foru Diputazioaren Kultur Kontseiluak bilduma eder bat aurkeztuko du. Geroago beste bilduma bat agertuko da batzuk bere oroiz eskainia.

Ezta gauza erraza izango bere lan guziak oro biltzea. J. Bilbaoren *Eusko Bibliographia*-ren lehen tomoan bada zerbait, baina ez gutzia. Inork osatuagoa egitekotan, behar bada Antonio Odriozola izango da gizonik aukerakoena.

Argitaraturik ezagutzen ziren lanak ere oso zakabanaturik zeuden eta gainera, beste asko, izenordezkoekin argitaratuak. Erabili zituen izenordeak, hauek ziren: Olarizu, P. de Araizondo, Argitza eta Olari. Horiez gainera, estranjerian publikatzen zituen lanentzat Ziarpaa ere erabiltzen zuen. Bizkaitarra, Arabarra, Euzkadi, Tierra Vasca aldizkarietan euskaraz idatzi zuen, 1913tik 1936ra bitartean. Gazteleraz eta frantsezez beste honako hauetan: RIEV, Euskalerrriaren alde, Ateneo, Euskal Esnalea, Gure Herria, Yakintza, Mediterráneo, Bol. Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País eta besteren batzuetan.

Arabako euskarari buruzko lan asko egin zituen, Revista Internacional de Estudios Vascos-en 1920an hasi eta Ateneo-ko "El idioma en Alava - Toponimia alavesa"tik zehar 1958an Bol. de la Institución "Sancho el Sabio"ren orrialdeetara arte.

Euskaraz idatzi dituenetatik, nik neuk, guti ezagutzen ditut, baina Karmelo Etxegaraireren omenezko liburuan idatzi zuen "Euskel olerkiaren berezikai bat" oso lan ederra dela esan nezake.

Euskaltzaindia sortu berrian, 1920an, Odón de Apraiz Euskaltzaindiaren ardurapean linguistica legeak ikastera atzerrira bialtzea erabaki

zen. Lehenengo, urte horretan, Paris-ko Unibetsitatean egon zen. Urrengo urtean, Schuchardt-ek Ulhembeck-engana bideratu zuen eta honek bere aldetik, Jud gomendatu zion eta Zurich-era bidalia izan zen. Ikasle argi eta bizkorra zen nonbait, 1921eko ekainaren 27ko agirian agertzen denez: "Odón de Apraiz gazte azkar onek dasa, Euskaltzaindiaren berekiko nayaren berri baduela. Udarán Ondarroan izango dala, ta anditxek erantzungo duela."

Zurich-tik Turín eta Pramollo (Piamonte) aldera jo zuen Paulo Scheuermeier-ekin, Jaun hau parte hortako Atlas Linguistikogintzaren zuzendaria zenez, berakin Linguística-Geografía praktikak egiteko. Ikaskuntza horiek oso baliozkoak izan zituen eta, ondore bezala, Euskal Herriko zenbait pundutan inkestaganin jardun zuen 1924an. Egia esan, ikasketa horiek zer ikusi handia izan zuten Euskaltzaindiak elkar lanean eratu zuen. "Erizkizundi irukoitza"rekin. Ifarraldeko Euskal Herrian 20 tokitan egin zituen euskalki azterketarako inkesta betetzeak, Euskaltzaindiaren aginduz, eta era berean Euskal Herriko mendebaldean Debarruko 12 tokitan.

Lan horietako asko Euskaltzaindiaren "Euskera" aldizkarian argitaratuak daude. Beste batzuk ordea, artxibaturik gordetzen dira. Azken urteotan gai hontaz lanik gehien egiten ari dena Pedro Yrizar adiskidea dugu eta berak aztertu dituen paperetatik ageri denez, honako herri hauetan lan egin zuen: Lapurdiko Ainhoa, Sara Urruña, Donibane Lohizun, Arrangoitze, Uztaritze, Hazparne, Bezkoitze, Urketa eta Bardoze; Baxenabarreko Heleta, Larzabale, Donibane Garazi eta Aldude; eta Debarruko Gatzaga, Eibar, Elgeta, Bergara, Antzuola eta Plaentzian.

1922an, Gernikan, Euskal Ikaskuntzazko Hirugarren Batzarretan "Investigación dialectológica del euskera" zeritzan txosten bat aurkestu zuen (Ikus, III Congreso de Estudios Vascos, liburuaren 95garren orrialdea). Baina beste lan asko bezala, hau ere argitaratu gabe gelditu zen. Orain, bere lanen bilduma zehatz bat egitea kostako da. Baina, dena dela, ongi hartuko da Arabako Foru Diputaziokoek eskainduko dutena.

Zer penagarria izan den gizon jakitun hoiek gudarekin izan duten burubidea, Kulturaz heldutasunera iritxi ondorean etorkizun guzian etenda ikusi beharrez. Oraindik urteak joango zaizkigu gure kulturak izan duen atzerapen handiaz konturatu orduko.

Baina gure ohorezko eskaintzak, gaur zurekin dituzu Odón adiskidea. Eta, jakin zazu, Fenis hegaltia bezala edo Sisifo-ren gisa besterik ezean, herri gogotsu hau berriz ere zutituko dela, zu bezalako seme kartsuen jabe denez gero.

Hoy, en la ciudad de Vitoria, la Diputación Foral de Alava y la Real Academia de la Lengua Vasca le rendirán homenaje a Don Odón de Apraiz. Intervendrán en el acto, además de los presidentes de ambas corporaciones, don José Miguel de Barandiarán y don Luis Michelena en torno a la lengua y cultura en Alava. Durante el acto se hará la presentación de la obra antológica del homenajeado.

Odón de Apraiz, natural de Vitoria, con licenciatura y doctorado en Ciencias Históricas en Salamanca y Madrid, compartió sus estudios paralelamente y en libre sobre la lengua y cultura vasca. Miembro correspondiente de Euskaltzaindia desde su fundación y miembro de honor desde 1968. Becado por la Academia estudió en la Universidad de París en 1920. En 1921 pasó a la de Zurich, donde daba una clase como docente privado a cuatro profesores. Realizó prácticas de Geografía Lingüística en Turín y Pramollo, con el director del Atlas Lingüístico Suizo-Italiano, Scheuermeier. Como consecuencia de estas orientaciones que él consideraba valiosísimas, contribuyó con encuestas dialectales en 20 puntos del País Vasco de Francia y en otros 12 puntos de la cuenca del Deva en Guipúzcoa, para precisar los límites de los dialectos vizcaíno y guipuzcoano, y que parcialmente fueron publicados en los trabajos de equipo "Erizkizundi irukoitza" en el boletín de la Academia. Sobre el tema, presentó al III Congreso de Estudios Vascos, en 1922, el informe "Investigación dialectológica del euskera", que no fue publicado.

Parte de su obra está dispersa en numerosas publicaciones y otra gran parte permanecía inédita. Entre sus muchos trabajos en castellano y vascuence, además de los estudios lingüísticos destaca la "Geografía General del País Vasco" del Instituto Gallach de Barcelona.

Fue catedrático de Geografía e Historia de los Institutos de Eibar, La Laguna, Reus y Vitoria.

En resumen, un hombre que ha desarrollado una intensa actividad cultural a lo largo de su vida y, por tanto, justo acreedor del homenaje que hoy se le tributa.

A la antología de sus obras próximamente le seguirá una miscelánea de trabajos de diversos autores y diversos temas del país.

1976-XII-27.